

SCHOLASTINĖS LOGIKOS ŽLUGIMAS LIETUVOJE

R. PLEČKAITIS

Įki pat XVIII a. vidurio scholastika Lietuvoje slėpėsi už storų sienų, suręstų iš viduramžių autoritetų veikalų. Logikas-scholastas savo kurse nedrįsdavo ištarti Dekarto, Loko, Leibnico, Volfo ar to meto kito garsaus filosofo vardo. Ši reakcija naujosios filosofijos atžvilgiu išplaukė ne iš pačių mokyklų, kurios neturėjo savarankiškumo. Katalikų dvasininkijos viršūnė įvairiomis enciklikomis kuo griežčiausiai uždraudė dėstyti naujas filosofines pažiūras, įžiūrėdama jose feodalinės-bažnytinės ideologijos griovimą, jas tiesiog apskelbdama erezijomis, negailestingai persekiodama jų atstovus. Užtenka pažymėti, kaip turėjo dangstyti Dekartas, kaip jis buvo bažnytininkų ujamas.

Tačiau gyvenimas vystėsi pagal nenumaldomą istorinį būtinumą, sutraukdamas viduramžiškos ideologijos varžtus. Ūkinis ir politinis Lietuvos smukimas rado atgarsį ir scholastinėje logikoje, pasireikšdamas kaip jos irimo procesas. Vadinasi, scholastinės logikos menkėjimą reikia aiškinti ne remiantis ja pačia, ne vidiniais scholastų tarpusavio ginčiais ir nesutarimais, kurie tik nežymiai teprisidėjo prie scholastinės logikos žlugimo. Dar ilgai scholastai būtų vedę savo ginčus celėse, jei nebūtų įvykę gyvenimo poslinkiai, kurie sukėlė scholastikos žlugimą, būtent, ūkinę ir politinę Lietuvos suirutę, ypač aštriai pasireiškusi antroje XVIII a. pusėje. XVIII a. vidurio scholastinė filosofija negalėjo patenkinti valdančiųjų Žečpospolitos sluoksnių, ji buvo per daug atitrūkusi nuo gyvenimo, paskendusi nevaisinguose ginčiuose ir religiniame fanatizme. Vakarų Europos šviečiamąjį laikotarpį idėjų įtakoje tie sluoksniai švietimą pradeda laikyti veiksmu, galinčiu stabdyti ekonominį ir valstybinį krašto smukimą. Ryšium su tuo, nors ir nenoromis, jėzuitai turėjo vykdyti reformas mokyklose tuo labiau, kad jiems atsirado konkurentas — kito ordino vienuoliai — pijarai, dariusieji kai kurių nuolaidų naujųjų laikų mokslui ir filosofijai. Tai, ką lenkų istorikai vadina S. Konarskio mokyklų reforma, buvo, be kita ko, naujosios filosofijos, žinoma, griežtai ją aprėžiant religiniais rėmais, įsileidimas į pijarų mokyklas.

XVIII a. jėzuitai galutinai susikompromituoja Vakarų Europoje. Išvyti iš ten, kai kurie iš jų atvyko į Lenkiją ir Lietuvą ir čia, gavę dėstyti filosofiją bei kitus dalykus, tęsė naujųjų autorių kritiką. Ryšium su tuo logikos kursuose pasirodo naujųjų laikų logikos atstovų vardai. Kiek daugiau nuolaidų jėzuitai padarė gamtos mokslams (fizikos kursui), tuo tarpu logikoje scholastika ilgai nenorėjo užleisti pozicijų, naujai logikai teko skintis kelią aštrioje kovoje su scholastika.

Lenkų filosofijos ir visuomeninės-politinės minties istorijos tyrinėtojai laikotarpį nuo 1740 iki 1773 metų vadina „proto perversmu“, „šviečiamoji laikotarpio pirmąja faze“ ir pan., pagal analogiją su šviečiamuoju laikotarpiu Vakarų Europoje. Tačiau mes negalime jų teorijų ir hipotezių mechaniškai perkelti į lietuviškąją dirvą. Vienas iš pagrindinių šviečiamoji laikotarpio uždavinių Vakarų Europoje buvo kova su religija ir teologija, su viduramžių scholastikos liekanomis. Pradėjęs nuosaikiomis pažiūromis, šviečiamasis laikotarpis Prancūzijoje baigė Didro materializmu ir ateizmu. Tuo tarpu Lietuvoje kalbamuoju laikotarpiu švietimas liko dvasininkų rankose. Todėl naujosios filosofijos, griežtai aprėžtos religinių rėmų, įsileidimą į tuometinės Lietuvos mokyklas būtų netikslu vadinti „šviečiamoji laikotarpio pirmąja faze“. Kai dėl logikos, tai laikotarpį maždaug nuo XVIII a. vidurio iki XIX a. reikia laikyti scholastinės logikos žlugimo laikotarpiu.

Kompromisinė kryptis

Kompromisinė kryptis atsiranda kartu su pirmaisiais naujųjų laikų logikos pasireiškimais Lietuvoje. Skiriamasis ir esminis jos bruožas — bandymas sutaikyti naująją logiką su scholastika, parodyti, kad tarp jų nesą prieštaravimų. Ryšium su tuo šios krypties atstovai su naująja logika bando padaryti tą patį, ką darė scholastai, t. y. paversti logiką teologijos tarnaitę. Kitas būdingas šios krypties bruožas — tai eklektizmas, pasireiškęs, iš vienos pusės, kaip mėginimas sutaikyti scholastines pažiūras su naujosiomis pažiūromis logikoje, iš kitos pusės — kaip mėginimas suderinti naujųjų laikų logikos skirtingų krypčių atstovų pažiūras.

Vienas iš pirmųjų Vilniaus akademijos filosofijos profesorių, pradėusių kelti naujas idėjas, buvo lietuvis Antanas Skorulskis. 1755 m. Vilniuje jis išleidžia knygą „Commentariolum philosophiae, logicae scilicet, metaphysicae et physicae“, parašytą, kaip jis pats nurodo, remiantis trejus metus Vilniaus akademijoje skaitytomis logikos, metafizikos ir fizikos paskaitomis. Didžiausia knygos dalis paskirta fizikai, kur išryškėja Skorulskio filosofinės pažiūros. Joms būdinga bendra tendencija — sutaikyti naująją filosofiją su scholastų mokymais ir teologinėmis dogmomis. Kartu su scholastų mokymais fizikoje išdėstomos kai kurios Gasendžio, Dekarto, Leibnico, Volfo, Niutono pažiūros. Pasisakęs prieš Gasendžio atomistiką, Skorulskis kritikuoja ir Dekartą, tuo tęsdamas antidekartišką kampaniją, kurią teologai varė Vakarų Europoje. Jo nuomone, Dekarto sistemoje esą daug neteisingų dalykų, o svarbiausia tai, kad iš Dekarto filosofinių pažiūrų galima padaryti išvadą, jog dievas nieko nesukūręs. Volfo sistema esanti ne mažiau nuo tiesos nutolusi, kaip ir kitos naujųjų laikų filosofijos sistemos. Nežiūrint to, kad Skorulskis pateikia duomenų apie to meto gamtos mokslus, jis pasisako už scholastinę peripatetikų gamtos filosofijos sistemą su stambiomis pataisomis.

Logikai knygoje skiriama vos 6 puslapiai. Čia Skorulskis taip pat pasireiškia kaip Dekarto kritikas. Kaip žinoma, Dekartas buvo ne tik racionalistas, bet kartu ir voliuntaristas. Dekarto nuomone, teigimas ir neigimas yra valios aktai. Skorulskis tai atmeta: „Sprendimas yra ne valios, kaip kad mano Dekartas, bet proto aktas“.¹ Tačiau, kad ir kritikuodamas Dekartą, su kai kuriomis jo pažiūromis Skorulskis sutinka. Žinoma, tai ir suprantama, nes jėzuitų ordino vyresnybė, plačiai paplitus didžiojo filosofo pažiūroms, buvo priversta įsileisti jas ir į savo mokymo įstaigas, tačiau teologiškai jas apdorojus. Šis teologiškai apdorotas Dekartas pasirodo ir

¹ A. Skorulski, Commentariolum philosophiae, Vilnae, 1755, p. 2.

kalbamojoje knygoje. Dekartas buvo pirmasis filosofas, iškėlęs aiškumą ir tikslumą kaip tiesos kriterijus. Skorulskio interpretacijoje dekartiškasis racionalizmas ištirpdinamas teologijoje: esą du tiesos kriterijai — dieviškasis autoritetas ir aiškumas.

XVIII a. antroje pusėje Vakarų Europoje Dekartas jau nebuvo toks aktualus, kaip anksčiau. Prieš ateidamas į Lietuvą, jis perėjo per anglų filosofijos filtrą, ypač per Loko sensualizmą. Šis faktas atsispindi ir Skorulskio pateiktoje racionalizmo kritikoje. Racionalizmas, sako jis, negali būti universalus, ne viską galima pažinti racionalizmo metodu. Aiškų pažinimą sukuria jutiminis pažinimas, todėl ir jutiminis patyrimas yra tiesos kriterijus, nes „dargi pats viešpats Kristus tikru jo kūno buvimu abejojusius mokinius prie tokio įrodymo pakvietė: pačiupinėkite, tarė, ir patirškite, kad ir t. t.“² Kaip matome, ir sensualizmas turėjo pereiti per teologijos filtrą. Teigiamu dalyku reikia laikyti tai, kad Skorulskis mokyme apie metodą pateikia, nors ir gana sutrauktai, kai kurias žinias apie analitinį ir sintetinį metodą.

Didelį žingsnį, paskleidžiant naujųjų laikų logikos atstovų pažiūras, žengė stambiausias kompromisinės krypties atstovas Benediktas Dobševičius. 1760 m. Vilniuje jis išleidžia knygą „Placita recentiorum philosophorum“, kuri iš esmės skirta gamtos mokslams. Knygos turinys rodo, kad Dobševičius buvo apsiskaitęs žmogus, susipažinęs su to meto mokslu, kurio nemažai pateikia, tačiau kartu su senomis, scholastinėmis, pažiūromis. Po metų jis išleidžia nemažos apimties (575 puslapių) veikalą, skirtą išimtinai logikai — „Praellectiones logicae“. Veikalas susideda iš 6 dalių: 1. Įvadas į logiką. 2. Apie pirmąjį mąstymo veiksmą. 3. Apie sprendimą. 4. Apie išprotavimą, arba diskursą. 5. Apie metodą. 6. Mokyklinės pratybos logikoje.

Vienas iš naujųjų laikų logikų, kurio pažiūromis Dobševičius labiausiai rėmėsi, tai Christianas Volfas. Patį pirmąjį savo knygos skyrių „Preliminaria philosophica“, aiškinantį bendriausius filosofijos klausimus, jis tiesiog nurašė iš Volfo, kuriuo sekdamas, pripažįsta trejopą pažinimą: istorinį, filosofinį ir matematinį. Filosofijos supratimą nurašo paraidžiui:

Dobševičius

„Hinc philosophiam esse scientiam possibilem, quatenus esse possunt, non incongruè dicit Wolfius... In philosophia reddenda est ratio, cur possible actum consequi possint. Nam philosophia est scientia possibilem, quatenus esse possunt, et scientia est habitus asserta demonstrandi, igitur in philosophia demonstrandum est, cur possible actum consequi queant“.³

Volfas

„Philosophia est scientia possibilem, quatenus esse possunt... In philosophia reddenda est ratio, cur possible actum consequi possint. Philosophia enim est scientia possibilem, quatenus esse possunt. Quare cum scientia sit habitus asserta demonstrandi, in philosophia demonstrandum est, cur possible actum consequi queant“.⁴

Tokių tapatingų vietų, sutrauktai nurašytų ištisų paragrafų būtų galima pateikti ir daugiau. Tačiau būtų netikslu, kaip tai daro O. Narbutas, pervertinti Volfo įtaką Dobševičiui.⁵ Pastarasis rėmėsi ir kitais naujaisiais autoriais, neretai nutoldamas nuo Volfo. Kai kurias savo „Logikos paskaitų“ vietas Dobševičius pažodžiui nurašė iš italų teologo ir fi-

² Ten pat, p. 4.

³ B. Dobszewicz, Praelectiones logicae, Vilnae, 1761, p. 4—5.

⁴ Ch. Wolfius, Philosophia rationalis sive logica, Veronae, 1735, p. 9.

⁵ Žr. O. Narbutt, O pierwszym polskim podręczniku logiki, Łódź, 1958, s. 31.

losofo Fortunato Brešiečio (Fortunatus a Brixia) veikalo „Philosophia mentis“, p. I, Brixiae, 1749. Šis autorius visą eilę klausimų aiškino kitaip, negu Volfas.

Panašiai kaip ir Volfas, Dobševičius logiką supranta kaip mokslą apie tris mąstymo veiksmus, kurių dėka gaunama tiesa.⁶ Volfas, o paskui jį ir jo sekėjas Dobševičius, perėmė iš scholastikos mokymus apie *logica naturalis, artificialis, docens, utens* ir t. t. Iš kitos pusės, Dobševičius iškelia Volfo pateiktą teorinės ir praktinės logikos supratimą ir pradeda įrodinėti, kad toks teorinės ir praktinės logikos skyrimas išsitenka scholastiniuose rėmuose, t. y. mokyje apie tris mąstymo veiksmus ir metodą.

Jau dėstydamas bendruosius filosofijos klausimus, Dobševičius atsisako ne tik nuo kai kurių Volfo pateikiamų klausimų sprendimo, bet net ir nuo pačių klausimų nagrinėjimo. Štai klausimas apie filosofijos laisvę, jau nekalbant apie Volfo pateiktą jo sprendimą („Be filosofavimo laisvės nėra mokslo pažangos“), jėzuitams buvo nepriimtinas, prieštaravo jų dogmatinėms pažiūroms.

Tam tikros įtakos Dobševičiui turėjo ir Leibnicas, kurio mokymas, paimtas visumoje, buvo idealistinė, tačiau jau naujo tipo, sistema. Leibnicą reikia laikyti simbolinės logikos pradininku. Pritaikęs logikai matematikos metodą, Leibnicas siekė, kad, operuodama simboliais pagal tam tikras taisykles, logika taptų „išskaičiavimo menu“ (*ars calculandi*). Leibnicas tarsi išpranašavo tuos neįkainojamus pasiekimus, kurie formalizuotų sistemų dėka šiandien gaunami simbolinėje logikoje ir jos techniškuosiuose prieduose. Tačiau Dobševičius naujų logikos idėjų, išreikštų Leibnico kūrinuose, visiškai nekelia ir Leibnicu pasinaudoja daugiausia tik savo loginėms pažiūroms filosofiškai pagrįsti. Be to, visiškai aišku, kad jis rėmėsi Leibnico pažiūromis ne betarpiškai, bet per Volfą. Pavyzdžiui, palyginus Dobševičiaus samprotavimus apie prieštaravimo principą ir pakankamo pagrindo principą su atitinkamais Volfo teiginiais, išdėstytais jo „Ontologijoje“, matome neabejotiną panašumą.

Kaip žinoma, Leibnicas skyrė dvi tiesų rūšis: pirmą, būtinąją, arba proto, tiesą, kurios atžvilgiu bet koks prieštaravimas yra neįmanomas; antra, atsitiktinę, arba fakto, tiesą, kurios atžvilgiu prieštaravimas gali būti. Pavyzdžiui, nors subjekte jau slypi tai, kad jis vyks tam tikru laiku į tam tikrą šalį arba tam tikrą miestą, tačiau jame slypi ir tam tikras pasirinkimas, kelionę jis atliks laisva valia, laisvai pasirinkdamas. Taigi toks sprendimas yra fakto tiesa, arba atsitiktinė tiesa. Tuo tarpu matematikos tiesos — būtinės. Fakto tiesoms įrodyti būtinas dar ir pakankamo pagrindo principas. Dobševičius pasinaudoja šiais Leibnico teiginiais: „Visos tiesos, kurias pažįstame, yra dvejopos rūšies: vienos juk yra būtinės, taip kad kitaip būti negali, kitos — atsitiktinės. Būtinės tiesos remiasi prieštaravimo principu, atsitiktinės — pakankamo pagrindo principu“.⁷ Toliau jis teigia, kad yra du būtinumai — absoliutus ir sąlyginis. Absoliutaus būtinumo atžvilgiu negali būti nieko priešingo, tuo tarpu sąlyginio būtinumo atžvilgiu priešybė negalima tik duotosios sąlygos požūriu: „Pavyzdžiui, trikampyje absoliučiai būtinos trys kraštinės. Tačiau akmens šiluma sąlygiškai būtina, būtent, esant sąlygai, kad jis saulės spinduliams buvo prieinamas“.⁸ Dobševičius visa tai įrodinėja, remdamasis prieštaravimo principu ir pakankamo pagrindo principu. Tad, turimomis žiniomis, jis pirmasis mūsų kraštą įvedė į logiką pakankamo pagrindo

⁶ Žr. B. Dobszewicz, cit. veik., p. 93.

⁷ Ten pat, p. 21.

⁸ Ten pat, p. 52.

principą, kurį suformulavo taip: „Pakankamu pagrindu vadiname tai, iš ko suprantame, kodėl yra kitaip, o ne šitaip“.⁹ Leibnico nuomone, pakankamą pagrindą privalo turėti ne tik atsitiktinės, bet ir būtinos tiesos, ką pakartoja ir Dobševičius.

Kalbėdamas apie prieštaravimo ir pakankamo pagrindo principus, Leibnicas turėjo galvoje jų loginę pusę, t. y. juose išreikštas sprendimų teisingumo sąlygas. Tuo tarpu Dobševičius, sekdamas Volfu, šiuos principus laiko ne tik loginiais, bet juos dar ontologizuoja, paverčia pirmaisiais būties pradais. Jis teigia, kad tik ta esmė gali būti būtimi, kuri neturi savyje vidinių prieštaravimų, o, be to, kiekviena esmė privalo turėti savo egzistavimo pakankamą pagrindą. Pakankamas pagrindas — universalus principas, jis gali būti pačiame objekte arba už jo. Šio principo nereikia painioti su priežastingumo principu („nihil est sine causa“). Esą gali būti taip, kad kas nors neturi priežasties, tačiau pakankamą pagrindą privalo turėti, pvz., dievas. Dobševičiaus nuomone, pakankamo pagrindo principas yra platesnis, visuotinesnis už priežastingumo principą. Tačiau ir už jį dar visuotinesnis — prieštaravimo principas, nes negali turėti pakankamo pagrindo prieštaringa būtis. Kadangi tiesa yra proto atitikimas būčiai, vadinasi, tiesos (metafizinė, fizinė, moralinė) taip pat apsprestos minėtų dviejų principų. Šitaip išryškėja subjektyvinės-idealisticinės Dobševičiaus pažiūros, tikrovę, jos savybes išvedant iš mąstymo, iš loginių konstrukcijų.

Koks yra subjektų ir predikatų santykis būtinose ir atsitiktinėse tiesose? Dobševičius išreiškia tokią mintį: „Filosofijos pasakymas yra tas, kurio predikato sąvoka, aiškiai ir akivaizdžiai pažįstama, slypi subjekto sąvokoje“.¹⁰ O kadangi filosofijos pasakymai — būtinos tiesos, tai kartu su Leibnicu čia išreiškiamą būtinųjų tiesų analitiškumas. Deja, plačiau šis klausimas neišvystomas.

Iš Leibnico Dobševičius paėmė ir tapatybės supratimą. Šiuolaikinėje logikoje geriausiu laikomas kaip tik Leibnico pateiktas tapatybės supratimas, pagal kurį, tapatingais vadinami du objektai, atitinkantys šią sąlygą: jei objektas A turi koki nors požymį, tai tą požymį objektas A_1 taip pat privalo turėti.¹¹ P. S. Popovas tai iliustruoja tokia schema:¹²

$A a$	$A_1 a$
$A b$	$A_1 b$
$A c$	$A_1 c$
A tapatingas A_1	

Tad jei du objektai turi visus tuos pačius predikatus, t. y. bet kurį predikatą galima priskirti kaip pirmajam, taip ir antrajam objektui, tai tie objektai tapatingi. Tą patį kartoja ir Dobševičius: „Sakoma, kad tie objektai yra tapatingi, kurių vieno predikatai kitam yra bendri. Pavyzdžiui, jei A tiktų tai, kas tinka B , tai sakome, kad A ir B būtų tapatingi. Jei kuris nors tinka A ir visa tai tiktų B , tai sakoma, kad A ir B absoliučiai tapatingi; o jei kas nors iš tų, kurie tinka A , pačiam B tinka, tai bus santykiškai tapatingi“.¹³

Mokymas apie sąvoką pradedamas nurodant gausias sąvokų rūšis. Pirmiausia sąvokos suskirstomos į tris klases: *ideae adventitiae* — jų šal-

⁹ Ten pat, p. 22.

¹⁰ Ten pat, p. 314.

¹¹ Zr. G. W. Leibniz, Philosophische Werke, B. 3. Neue Abhandlungen über menschlichen Verstand, Kap. XXVII, Leipzig, 1915.

¹² Zr. П. С. Попов, История логики нового времени, М., 1960, стр. 98.

¹³ B. Dobszewicz, cit. veik., p. 41—42.

tinis yra jutimiškai pažįstami daiktai, jų savybės; *ideae factitiae* — sudaromos iš pirmųjų, jas jungiant arba atskiriant, pvz., „aukso kalnas“; pagaliau, įgimtos sąvokos (*ideae innatae*) — kurios dievo duotos, esą jų atskleidimas — Dekarto nuopelnas. Neturėdami tikslo pateikti visą griozdišką sąvokų skirstymą, kurį atliko Dobševičius, nurodysime tik principą, kuriuo vadovautasi tokiame skirstyme. Daugiausia įvairių rūšių sąvokų paimta iš Volfo (čia pažymėsime, kad, skirstydamas sąvokas, Volfas vietomis sekė Loku). Be to, Dobševičius mokyme apie sąvoką pateikia ir didelę dozę scholastikos: aiškina Porfirijaus penkias sąvokas, Aristotelio kategorijas, išdėsto scholastinį mokymą apie terminus, jų rūšis, savybes, sąvokų pavadinimus. Eklektikoje Dobševičius buvo nepralenkiamas.

Kartu su scholastine sprendimų teorija Dobševičius pateikia sprendimų klasifikaciją, nusistovėjusią jau nuo Por-Rojalio logikos laikų. Pagal tai, kaip jungiami terminai, sprendimai gali būti paprasti ir sudėtiniai. Pastarieji skirstomi į dvi stambias grupes: aiškiai išreikštus (*propositiones explicite compositae*) ir neaiškiai išreikštus, paslėptus sudėtinius sprendimus (*propositiones implicite compositae*). Abiem grupėm priskiriama po 6 sprendimų rūšis. Tokiame sprendimų skirstyme greta teisingų dalykų yra ir dirbtinių konstrukcijų, kaip antai, *propositio desitiva, inceptiva, comparativa, reduplicativa*. Nėra apibrėžto skirstymo pagrindo, turinio principas suplakamas su apimties principu. Be to, sprendimus, priklausančius šiuolaikinei sprendimų logikai, ir išskiriančiuosius sprendimus žinojo jau scholastinė logika, iš jos jie ir paimti.

Svarbią vietą Dobševičiaus pateiktoje sprendimų teorijoje užima samprotavimai apie tiesą ir jos kriterijus. Sekdamas scholastika, jis skiria fizinę, metafizinę, moralinę ir loginę tiesą, be to, jis pažymi, kad teisingumo reikšmė turi būti priskiriama ne tik sprendimams, bet ir sąvokoms. Su tuo reikia sutikti. Jo nuomone, tiesa yra sąvokų ir sprendimų atitikimas tikrovei. Suprantama, toks tiesos apibrėžimas dar nereiškia materializmo. Būtina išaiškinti, kaip autorius supranta pačią tikrovę — čia klausimo esmė. Ar Dobševičius tikrovę supranta kaip objektyviai egzistuojantį materialųjį pasaulį? Žinoma, ne. Jam tikrovė — dievo sukurta, be to, pats dievas, angelai (ir velniai) Dobševičiui taip pat yra tikrovė.

Jei įsitikinome, kad mūsų pažinimas yra teisingas arba klaidingas, tai tokį pažinimą reikia laikyti patikimu, neabejotinu (*certitudo, veritas certa*). Neabejotinas pažinimas skiriasi nuo nepatikimumo (*incertitudo*), o iš kitos pusės — nuo tikėtimumo (*probabilitas*). Matyti, šį mokymą Dobševičius paėmė iš Volfo, tačiau jau nenuraušė paraidžiui. Volfo nuomone, „jei matome predikatą atitinkant subjektą, tai mūsų pasakymas yra patikimas“.¹⁴ Dobševičius atsisako tokio grynai loginio aiškinimo, į pirmąjį planą iškeldamas ne logines konstrukcijas, bet pačią tikrovę: „Taigi patikimumas yra pilnas sąvokų, pasakymų ir išprotavimų atitikimo tiems daiktams pažinimas...“¹⁵ Tai gana radikalus nutolimas nuo Volfo, tačiau vėl tas pats trūkumas — idealistinis pačios tikrovės supratimas.

Atmetęs volfiškąjį tiesos kriterijaus tik kaip predikato atitikimo arba neatitikimo subjektui supratimą, Dobševičius priima Dekarto mokymą apie intuiciją kaip betarpišką įžiūrėjimą protu. Dekartiškoji intuicija, kurioje nėra nieko mistiško, įgalina aiškiai pažinti, ir tokį pažinimą Dobševičius pavadina intelektualia evidencija (*evidentia intellectus*); ji yra tiesos kriterijus (*certissimum veritatis criterium*). Kaip ir Dekartas, Dobševičius teigia, kad evidencijos objektai yra aksiomos, kurios gali būti dvejopos — daiktinės (*evidentia obiectiva*), pavyzdžiui, „kvadratas turi ke-

¹⁴ Ch. Wolfius, cit. veik., p. 286.

¹⁵ B. Dobszewicz, cit. veik., p. 318.

turias kraštines“, ir formalios (*evidentia formalis*), pavyzdžiui, „neįmanoma, kad tas pats objektas tuo pačiu metu būtų ir nebūtų“, „kiekviena visuma didesnė už savo dalį“ ir pan. Dar kitaip aksiomą pavadina pasakymu, kurio teisingumas išryškėja iš jo paties (*propositio per se nota*). Žinoma, toks Dobševičiaus pateiktas aksiomų aiškinimas nepakankamas. Yra aksiomų, kurios anaipol nėra akivaizdžios, jų teisingumo negalima įžiūrėti tik iš jų pačių. Dalykas tas, kad sekmenys, išplaukiantieji iš aksiomų, visuomet pasitvirtina praktikoje, vadinasi, ir pačios aksiomos kaip tik todėl teisingos.

Tad, pasak Dobševičiaus, intelektualioji evidencija — teisingumo kriterijus, ji yra pirmasis pažinimo principas. Iš čia jis išveda, kad prieštaravimo ir pakankamo pagrindo principai nėra pirmieji filosofijos principai, nes jie gali būti išvesti iš evidencijos. Tačiau Dobševičius bandė derinti racionalizmą su empirizmu: greta intelektualios evidencijos tiesos kriterijų jis laiko dar ir jutiminę evidenciją (*evidentia sensus*). Du keliai, sako jis, veda į patikimas žinias: vienas — taisyklingais išprotavimais, kitas — patyrimu. O patyrimas (*experientia*) — tai jutiminis pažinimas. Jutimo organų parodymais nereikia abejoti, nes... jutiminis tikrumas taip jau dievo sutvarkytas. Pagaliau Dobševičius kaip scholastas trečiuoju tiesos kriterijum laiko autoritarinę evidenciją (*evidentia auctoritatis*).

Sprendamas tiesos kriterijaus problema, Dobševičius racionalizmą ir empirizmą bandė derinti su scholastika ir teologija. Dekartas mokė, kad aiškų pažinimą negalima sutapatinti su tikslu pažinimu. Tikslus pažinimas kartu yra ir aiškus, bet ne priešingai. Pavyzdžiui, galima aiškiai žinoti, kad esi ligonis, tačiau tiksliai nežinoti ligos priežasties. Dobševičius čia ima teigti priešingai: kiekvienas aiškus teiginys yra neabejotinas (*certa*), tačiau yra teiginių, kurie neaiškūs, mįslingi, o juos reikia laikyti patikimais. Čia Dobševičius turi galvoje teologijos teiginius, kuriuos jam reikėjo pripažinti neabejotiniais. Panašiai aiškino ir scholastai. Tad sprendžiant tiesos kriterijaus problemą, Dobševičius paskelbė racionalizmo, empirizmo, scholastikos ir teologijos sambūvį. Pabūgęs Dekarto nutiestų bėgių, vedančių į racionalizmą, į žmogaus, gamtos nepriklausomybę nuo dievybių, jis pasirinko kompromisinį kelią.

Jau Leibnicas nurodė, kad Dekarto iškeltieji tiesos kriterijai nepakankami, nes jis nepateikė objektyvaus požymio, pagal kurį aiškų ir tikslų pažinimą būtų galima atskirti nuo pažinimo, kuris nėra toks. Priešingu atveju tiesos kriterijus įgauna subjektyvų pobūdį — vienam gali būti aišku tai, kas neaišku kitam. Leibnicas šį klausimą išsprendė, nurodydamas būtinas ir atsitiktines tiesas. Pirmųjų teisingumo kriterijus gali būti tik protas, kuriame slypi išankstinis sugebėjimas išgauti būtinas tiesas iš savo paties gelmių. Atsitiktinės tiesos patikrinamos indukcija, patyrimu. Tačiau toks dualistinis sprendimas problemos neišsprendžia. Dialektinis materializmas nurodo, kad teiginiai, kurie šiuo metu mums atrodo visiškai aiškūs, ne visuomet tokie buvo. Tokios tiesos mūsų protė įsitvirtino palaipsniui kaip ilgaamžės visuomeninės-istorinės praktikos rezultatas. Vadinasi, ne paties proto tariamai įgimti ar neįgimti sugebėjimai yra tiesos kriterijus, bet praktika, kuri visų pirma suprantama kaip materialinė-gamybinė žmonių veikla. Ar mes teisingai objektą pažįstame, tai galų gale parodo praktinis turimų žinių apie objektą patikrinimas.

Dekartas nurodė, kad, be intuicijos, mes naudojames ir dedukcija, kurios dėka suprantame visa tai, kas seka iš jau pažintų dalykų. Dedukcijoje vyksta judėjimas ir yra tam tikras nuoseklumas, ko nėra intuicijoje. Ir čia Dekartas griežtai pasisakė prieš scholastinę silogistiką, kuri, jo nuomone, nepateikia jokių žinių. Aiškindamas tryliką taisyklę, kuria turi vadovautis protas, jis suformuluoja teiginį, kad tikrovei pažinti svarbu ne

silogizmas, bet nežinomojo nustatymas.¹⁶ Tačiau nieko panašaus nepasako Dobševičius, mokymą apie išprotavimą jis suveda į silogistiką. Tiesa, jone randame užuomazgas to, kas vadinama *išplėstine silogizmo teorija*. Kai silogizmo premisomis eina išskiriantieji sprendimai (*propositiones exclusivae*), gauname *sylogismus exclusivus*. Jame išvada seka ir iš neigiamų premisų: „Tik nedorieji nemyli gėrio, filosofas nėra nedoras, vadinasi, filosofas myli gėrį“.¹⁷ Tačiau kokių nors teorinių paaiškinimų šiuo klausimu nerandame. Kaip ir scholastai, Dobševičius beveik nevartojo formalizacijos. Tuo tarpu formalizavus jo formulavimus, pasirodo, kad jis nustatė visą eilę visuomet teisingų ir tikėtinų loginių išraiškų, kaip kad sąlyginių, skirstytinių, konjunktyvinių išprotavimų. Tačiau tuo jis nieko naujo nepasako, nes visa tai žinojo jau scholastika. Šiuo požiūriu nieko naujo nėra ir jo suformuluotose loginės sekos taisyklėse, kurių jis priskaičiuoja net 22, tačiau jos buvo žinomos jau scholastams, be to, kai kurie scholastai šiuo atveju buvo pranašesni. Taisyklių atsirado net 22 todėl, kad autorius sujungia scholastikos suformuluotas loginės sekos taisykles silogistikai su taisyklėmis, kurios suformuluotos kaip bendriausi įrodymo principai.

Dobševičiaus formulavimams užrašyti vartosime šią simboliką: ženklai $\neg, \cdot, \vee, \rightarrow$ atitinkamai žymi loginį neigimą, konjunkciją, disjunkciją, implikaciją; modalumą reikšime dviem modusais — „būtina“, kurį žymėsime N (*necesse*), ir „galima“, kurį žymėsime P (*possibile*). Neigimo ženklas virš šių santrumpų (\bar{N} ir \bar{P}) atitinkamai reikš „nebūtina“, „negalima“.

Dobševičius formuluoja: „...iš sąlyginės didžiosios premisos ir sąlygotos mažosios padaroma išvada. Pavyzdžiui, „jei yra žmogus, tai yra gyvoji būtybė; jei yra gyvoji būtybė, tai yra juntančioji būtybė. Vadinasi, jei yra žmogus, tai yra juntančioji būtybė“ —

$$[(p \rightarrow q) \cdot (q \rightarrow r)] \rightarrow (p \rightarrow r).$$

„Jei teisinga didžioji premisa ir mažojoje tvirtinama sąlyga, tada išvadoje taisyklingai teigiama sąlygotasis“ —

$$[(p \rightarrow q) \cdot p] \rightarrow q.$$

„Jei didžioji sąlyginė premisa teisinga ir mažojoje neigiamas sąlygototo teisingumas, tai išvadoje taisyklingai neigiama sąlyga“ —

$$[(p \rightarrow q) \cdot \bar{q}] \rightarrow \bar{p}.$$

Suformuluojami ir tikėtinai sąlyginio-kategoriškojo išprotavimo atvejai —

$$[(p \rightarrow q) \cdot q] \rightarrow ?$$

$$[(p \rightarrow q) \cdot \bar{p}] \rightarrow ?$$

Disjunktyviniam išprotavimui Dobševičius nustato, kad „viena didžiosios premisos dalis mažojoje teigiama, o kita dalis neigiama išvadoje; arba priešingai, viena dalis neigiama mažojoje premisoje ir kita teigiama išvadoje“ —

$$[(p \vee q) \cdot p] \rightarrow \bar{q};$$

$$[(p \vee q) \cdot \bar{p}] \rightarrow q.$$

¹⁶ Žr. Рене Декарт, Избранные произведения, М., 1950, стр. 137.

¹⁷ В. Dobszewicz, cit. veik., p. 384.

Tad čia turima galvoje griežtoji disjunkcija. Pažymėtina, kad iš prielaidų $(p \vee \bar{p}) \cdot \bar{p}$ autorius teisingai daro išvadą \bar{p} : „Arba esi mokytas, arba nesi mokytas, tačiau nesi mokytas, vadinasi, nesi mokytas“ —

$$[(p \vee \bar{p}) \cdot \bar{p}] \rightarrow \bar{p}.$$

Konjunktyviniame išprotavime „viena paties sprendimo dalis teigiama mažojoje premisoje, o kita paneigiama išvadoje“ —

$$(\bar{p} \cdot \bar{q} \cdot q) \rightarrow \bar{p}.$$

Teisingai nurodoma, kad išraiška $(\bar{p} \cdot \bar{q} \cdot \bar{p}) \rightarrow q$ nėra taisyklinga. „Iš teisingo antecedento negali sekti klaidingas konsekventas“ —

$$(p \cdot \bar{q}) \rightarrow \bar{p} \rightarrow q.$$

„Iš klaidingo antecedento seka klaidingas, tačiau atsitiktinai taip pat gali sekti teisingas konsekventas“ —

$$\bar{p} \rightarrow (p \rightarrow q).$$

„Iš atsitiktinio gali sekti atsitiktinis ir būtinas, tačiau ne negalimas“ —

$$[(Pp \cdot P\bar{p}) \cdot (Pq \cdot P\bar{q})] \rightarrow [(p \cdot \bar{p}) \rightarrow (q \cdot \bar{q})];$$

$$[(Pp \cdot P\bar{p}) \cdot Nq] \rightarrow [(p \cdot \bar{p}) \rightarrow q].$$

Tačiau formulavimas, kad iš atsitiktinio neseka negalimas, nepasitvirtina. „Iš negalimo gali sekti ne tik negalimas, bet taip pat būtinas ir atsitiktinis“¹⁸ —

$$(\bar{P}p \cdot \bar{P}q) \rightarrow (p \rightarrow q);$$

$$(\bar{P}p \cdot Nq) \rightarrow (p \rightarrow q);$$

$$[\bar{P}p \cdot (Pq \cdot P\bar{q})] \rightarrow [p \rightarrow (q \cdot \bar{q})].$$

Mokyme apie metodą Dobševičius sutrauktai kartoja ištisas Volfo ir Fortunato Brešiečio logikos veikalų vietas. Pateikiamos mažareikšmės analitinio ir sintetinio metodų taisyklės — tai tik racionalizmo nuotrupos Jėzuitams geriau patiko lėkšti Volfo samprotavimai, negu Dekarto nustatytos taisyklės protui vadovautis. Šia prasme darosi aišku, kodėl dvasininkams buvo svetimas ir visuotinio metodologinio abejojimo principas, kurio pažangi istorinė reikšmė kaip tik ir yra ta, kad jis buvo nukreiptas prieš scholastinį lankstymąsi autoritetams. Dobševičius abejojimo principą taip aiškina, kad dingsta jo pažangus turinys. Ryšium su abejojimo principu Dobševičius nagrinėja ir *cogito ergo sum* — dekartiškojo racionalizmo išeities tašką. Čia Dobševičius aiškina kaip ir Leibnicas: „mąstyti“ ir „būti mąstančiu“ — dalykai tapatingi. Tačiau skirtingai nuo principo autoriaus ir nuo Leibnico, Dobševičius minėto principo nelaiko pradiniu pažinimo principu, tokiu principu laikydamas paties subjekto egzistavimą, kuriam mąstymas būdingas. Toks dekartiškojo principo įvertinimas yra ribotas, nes jame neakcentuojama tokia būtina pažinimo prielaida, kaip objektyviosios tikrovės egzistavimas.

Su retomis išimtimis naujųjų laikų filosofija buvo metafizinė, todėl netenka stebėtis, kad metafizikos gausu ir Dobševičiaus knygoje. Jis tei-

¹⁸ Ten pat, p. 378—384, 408—409.

gia, kad būtis nekintama, jos esmių negali nei padidėti, nei sumažėti, o yra ir bus tiek, kiek dievas jų numatęs savo prote.

Sutaikyti naujųjų laikų logiką su scholastika Dobševičius imasi, vado- vaudamasis scholastiniu metodu, apdorodamas naujuosius autorius, vietomis juos tiesiog tretiruodamas. Priimdamas naujai įvestas logikos są- vokas, jis pradeda scholastinius jų skirstymus, sukurdamas dirbtines, nė- tikras sąvokų reikšmes. Štai aiškindamas patikimumą, neabejotinumą (*certitudo*), jis tuoj pat sukuria fizinį, metafizinį, moralinį, teologinį, iš- orinį, vidinį, formalų, objektyvų ir t. t. patikimumą. Tačiau dar svarbiau Dobševičiui buvo naująją logiką apdoroti teologijos dvasia, parodant, kad ji ir teologiniai mokymai esą harmonijoje. Atsiveria platus kelias jėzuiti- nei sofistikai, kurios Dobševičiaus knygoje yra užtektinai. Štai į tiesų, ku- rių teisingumą galima suvokti iš jų pačių, tarpą įtraukiamos pranašys- tės; kaip atskiros sprendimų rūšys išskiriami eretikų sprendimai, šv. tėvų ir bažnyčios daktarų pasmerkti sprendimai ir dar visokie religijos prieš- rinkinų sprendimai; faktų savo distinkcijoms ir teiginiams Dobševičius ne- retai ieško „aname pasaulyje“, nusišnekėdamas ligi Liuciferio ir Antikristo.

Mūsų laikų požiūriu, Dobševičiaus „Logikos paskaitos“ — „elgetiškas eklektinis srėbalas“, be to, ši knyga yra Volfo ir Fortunato Brešičio lo- ginių veikalų kompiliacija. Tačiau vertinant jo knygą, reikia atsižvelgti ir į ano laikotarpio pažiūras. Atmetus Dobševičių-scholastą, lieka Dobše- vičius kaip naujųjų laikų logikos atstovų pažiūrų skleidėjas, bandęs su- jungti racionalizmą su empirizmu. Žinoma, novatoriškumas čia menkas, nes aišku, kad naujuosius autorius aiškinti jis ėmėsi ne tiek savo noru, kiek sekdamas nurodymais jėzuitų vadovybės, kuri, prisitaikydama prie pakitusių sąlygų, rekomendavo reformuoti scholastinę logiką, papildant ją scholastikos ir teologijos dvasia apdorotais naujais autoriais. Tačiau, objektyviai paėmus, ši reforma atsigrėžė prieš jos sumanytojus, suduoda- ma skaudų smūgį scholastinei logikai. Palyginus su Dekarto ir Leibnico pažiūromis, scholastiniai samprotavimai atrodo bevaisiai. Evidencija, kaip tiesos kriterijus, griovė mokymą apie dieviškąjį protą, apreiškimą — aukščiausią scholastinį tiesos kriterijų. Nuo Dobševičiaus, neskaitant Sko- rulsio, scholastika mūsų krašte pradeda užleisti pozicijas naujųjų laikų logikai.

Filosofijos kursas pakito ne tik Vilniaus akademijoje, bet ir kolegijose. Nors išliko tradicinis kurso skirstymas, tačiau pasikeitė disciplinų dėstymo tvarka. Logika kaip ir anksčiau buvo dėstoma pirmaisiais metais, tačiau po jos jau dėstoma ne fizika, bet metafizika. Sumodernėjo disciplinų turinys, ypač išsiplėtė fizikos kursas. Metafizika apėmė tris disciplinas — on- tologiją, psichologiją, natūralinę teologiją. Kaip filosofijos apskritai, taip ir logikos kurse, skyrium paėmus, buvo ieškoma kompromiso tarp scho- lastikos ir naujųjų autorių pažiūrų („veterum et recentiorum“). Logikos kursas dabar pradamas logikos istorijos išdėstymu nuo antikinių laikų iki Leibnico ir Volfo, jis neskirstomas į dialektiką ir logiką. Panašiai kaip ir Dobševičius, vieni pateikia vientisą kursą, t. y. pateikiant mokymus apie kiekvieną mąstymo veiksmą ir dar apie metodą. Kiti autoriai skirsto kursą į dvi dalis, tačiau tai jau ne scholastinis skirstymas į dialektiką ir logiką. Antroje dalyje nagrinėjama ne tradicinės scholastinės problemos, bet tiesos problema, jos pasiekimo sąlygos, tiesos kriterijus, taigi, pagrindu paimtas Volfo pateiktas logikos skirstymas. Išnyksta tokios scholastinės logikos problemos, kaip mokymai apie *distinctio* ir *praecisio*, universalijų problema dabar dėstoma ne logikoje, bet metafizikoje. Logikoje trumpai aiškinama Porfirijaus penkios sąvokos ir Aristotelio kategorijos. Užtat pa- sirodo naujųjų autorių pateikti sąvokų skirstymai, dekartiškojo tiesos kri- terijaus nagrinėjimas, „įgimtų idėjų“, visuotinio metodologinio abejojimo

principio, *cogito ergo sum* nagrinėjimas. Kartu randame ir scholastinius mokymus apie terminų savybes, sąvokų ženklus, scholastinį mokymą apie sprendimą, scholastinę silogistiką, scholastinius samprotavimus apie įvairius galimus logikos objektus ir kt. Neretai naujosios pažiūros tiesiog iš-tirpdinamos scholastikoje, įvairiose Tomo Akviniečio ir kitų autorių sentencijose. Dėstymo forma išliko scholastinė. Reikia pažymėti, kad, kaip ir scholastai, kompromisinės krypties atstovai nebuvo savarankiški, kompiliavo Volfo, jau minėto Fortunato Brešiečio ir kitų autoritetais pripažintų filosofų veikalus. Nėra abejonės, kad didelės įtakos logikos kursams kolegijose turėjo Dobševičiaus „Logikos paskaitų“ pasirodymas.

Iš kalbamojo laikotarpio kursų, dėstyty kolegijose, patraukia dėmesį tūlo Dionyzo (Dionisius a S. Antonio — tai ne pavardė, bet vardas dvasi-ninkų luome) 1763/65 metais skaitytas filosofijos kursas Antakalnio (Vil-nius) kolegijoje.¹⁹ Palyginus dargi su scholastų kursais, Dionyzo skaitytas filosofijos kursas apimties požiūriu gana stambus, apima 790 puslapių. Daugiausia vietos jame skiriama fizikai. Logikos kurse, greta naujųjų autorių pažiūrų, nemaža ir scholastikos. Priešingai tiems kompromisinės krypties atstovams, kurie, sutaikydami naująsias pažiūras su scholastika, pradėjo užmiršti scholastų idėjas, artimas matematinei logikai, Dionyzas tam skiria didelį dėmesį.²⁰ Formalizavus jo formulavimus, gauname šias išraiškas:

$$\begin{aligned}
 & (p \cdot \bar{q}) \rightarrow \overline{p \rightarrow q}; \\
 & \bar{p} \rightarrow (p \rightarrow q); \\
 & (p \rightarrow q) \rightarrow (\bar{q} \rightarrow \bar{p}); \\
 & (p \rightarrow q) \rightarrow [(q \rightarrow r) \rightarrow (p \rightarrow r)]; \\
 & [(p \vee \bar{p}) \cdot \bar{p}] \rightarrow \bar{p}; \\
 & (\overline{p \cdot q \cdot q}) \rightarrow \bar{p}; \\
 & (Np \cdot Nq) \rightarrow (p \rightarrow q); \\
 & (Np \cdot \bar{P}q) \rightarrow \overline{p \rightarrow q}; \\
 & [(Pp \cdot P\bar{p}) \cdot (Pq \cdot P\bar{q})] \rightarrow [(p \cdot \bar{p}) \rightarrow (q \cdot \bar{q})]; \\
 & [(Pp \cdot P\bar{p}) \cdot Nq] \rightarrow [(p \cdot \bar{p}) \rightarrow q]; \\
 & (\bar{P}p \cdot \bar{P}q) \rightarrow (p \rightarrow q); \\
 & (\bar{P}p \cdot Nq) \rightarrow (p \rightarrow q); \\
 & [\bar{P}p \cdot (Pq \cdot P\bar{q})] \rightarrow [p \rightarrow (q \cdot \bar{q})].
 \end{aligned}$$

Be to, jis žinojo vadinamuosius sąlyginius ir skirstytinius silogizmus. Tačiau jo, kaip lygiai ir scholastų suformuluoti kai kurie modalinės logi-kos teiginiai nepasitvirtina, pavyzdžiui, kad iš būtinio seka tik būtinai, kad iš atsitiktinio negali sekti negalimas.

Antischolastinė kryptis

1748 m. Romoje Aloyzas Antonijus Vernėjus išleidžia knygą „De re logica“. 1764 m. ir 1766 m. pakartotinai ji išleidžiama Vilniuje.

J. Bielinskis teigia, kad Vernėjus 1764—1767 m. dėstė filosofiją Vil-niaus akademijoje.²¹ Tačiau atrodo, kad teisus yra VI. Tatarkievičius, nu-

¹⁹ Zr. Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslinės bibliotekos Rank-raščių skyrius, Nr. 432. Toliau nurodysime vien tik Rankraščių skyriaus signatūrą.

²⁰ Ten pat, p. 52—53.

²¹ Zr. J. Bieliński, Uniwersytet Wileński, Kraków, 1899—1900, t. 2, s. 397; t. 3, s. 355.

rodydamas, jog J. Bielinskio teigimas, kad Vernėjus dėstęs Vilniaus akademijoje, yra iš piršto išlaužtas. A. A. Vernėjus buvo portugalas ir savo tėviškėje buvo archidiaconu („archidiaconus Eborensis“).²² Ir iš tiesų, pats Vernėjus savo knygoje tai nurodo.

Vernėjaus veikalas — ne visai savarankiškas kūrinys, jis parašytas, remiantis A. Genujiečio veikalu, ką ne vienoje vietoje nurodo ir pats Vernėjus.²³ Jo knygos, kaip logikos vadovėlio, apimtis didelė — 368 puslapių. Joje 6 dalys: 1. Apie logikos istoriją. 2. Apie logikos prigimtį ir būtinumą. 3. Apie sąvokas ir jų ženklus. 4. Apie sprendimą ir išprotavimą. 5. Apie tiesos pažinimą. 6. Apie tiesos ieškojimą ir jos aiškinimą. Pabaigoje dar randame priedą apie silogistiką.

Pirmiausia, kas apibūdina Vernėjaus logines pažiūras, tai aiškiai išreikšta neigiama pažiūra į scholastiką. Vernėjus priklausė tam dvasininkų sparnui, kuris siekė įrodyti, kad tarp naujosios filosofijos ir teologijos nesą prieštaravimo. Su bažnyčios mokymui priešingomis pažiūromis reikėjo kovoti ne scholastikos, bet pačių naujųjų autorių ginklais. Scholastinę logiką Vernėjus atmeta, iškeldamas jai šiuos priekaištus: 1. Scholastinė logika per daug laikosi senųjų, peripatetikų, pažiūrų. 2. Ji nemoko mąstymo meno, nėra mąstymo įrankis, ja remiantis, negalima nustatyti tiesos kriterijaus. 3. Ji nemoko kritiškai vertinti įvairias pažiūras. 4. Joje daug tuščių dalykų, tuščių ginčų. 5. Ji naudoja tokias savo aparato priemones, kuriomis vargu ar galima tinkamai išaiškinti klausimą, nes jos pačios vargu ar išaiškinamos. 6. Ji tik disputuoja, bet galutinę tiesą atrasti yra nepajėgi.

Kas gi, Vernėjaus žodžiais tariant, pagerino logiką? Tai jau atliko Petras Ramusas; pastebėjęs Aristotelio ir jo šalininkų klaidas. Tačiau Ramuso logikoje, sakoma toliau, yra peiktinų dalykų: jis neišaiškino kritikos meno, nekreipė dėmesio į silogistiką, neišaiškino loginių klaidų; peiktinas jo mokymas apie metodą ir kt. Toliau už Ramusą nuėjo Bekonas, tačiau su jo indukcija Vernėjui nepakeliui. Jis prikiša Bekonui, kad pastarasis menkina silogistiką.

„Renė Dekartas, galas, įžymusis vyras“²⁴. — štai kaip pakito bažnytininkų pažiūra į Dekartą. Tačiau ir su juo Vernėjui nepakeliui. Pažymint kai kuriuos Dekarto nuopelnus, kartu pateikiama ir jo pažiūrų kritika. Vernėjus pradeda nuo *cogito ergo sum* kritikos, apversdamas jį taip: „*se esse, se esse cogitantem*“²⁵ Tačiau į pirmąjį planą, kaip tai aiškino ir B. Dobševičius, iškyla ne tikrovės egzistavimas, bet žmogaus, subjekto egzistavimas. Tad Dekarto kritika čia ribota.

Vernėjus nurodo, kad, kas nori teisingai samprotauti, turi arba visas sąvokas laikyti įgimtomis, arba nė vienos sąvokos nepripažinti įgimta. Jis teigia, kad jokių įgimtų idėjų nėra, siela — tabula rasa, tuo tarpu kai iš „įgimtų idėjų“ teorijos kyla, kad daugelis sąvokų — amžinos. Visos sąvokos, formuluoja savo kartinį teiginį Vernėjus, turi būti išvestos tik iš jutiminio patyrimo. Jis pateikia įdomų atsitikimą. 1694 m. Lietuvos miškuose buvo rastas apie dešimties metų vaikas, anksčiau lokių pagrobtas. Jis, žvėrišku veidu, vaikščiojęs rankomis ir kojomis, nemokėjo kalbėti ir protingai mąstyti. Ir tik gyvendamas tarp žmonių, po ilgo laiko išmoko kalbėti, tačiau kalbėjo dusliai, ne taip, kaip kiti žmonės. Taigi gyvendamas

²² Zr. *Wł. Tatarkiewicz, Metalogika XVII wieku i logika XVIII wieku. Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, 1951, Nr. 5, s. 332—333.

²³ *Antonius Genuensis* — XVIII a. italų dvasininkas, filosofas ir ekonomistas, siekęs sutaikyti naująją filosofiją su teologija. Jo veikalas „*Elementorum artis logico-criticae*“ buvo 1771 m. išleistas ir Varšuvoje.

²⁴ *A. A. Verneius, De re logica, Vilnae, 1766, p. 22.*

²⁵ Ten pat, p. 47.

tarp lokių ir lokių įpročius įgijo. Šis atsitikimas, daro išvadą Vernėjus, įrodo, kad jokių įgimtų idėjų nėra. Ši dekartiškojo dualizmo kritika — labai teigiamas dalykas, be to, ji pirmą kartą logikos istorijoje Lietuvoje atlikta ne iš scholastinių pozicijų. Tačiau kartu su dualizmu Vernėjus atmetė ir Dekarto racionalizmą, kuris, kaip jau buvo nurodyta, bažnytininkams buvo nepriimtinas.

Kaip jau rodo pateiktoji Dekarto pažiūrų kritika, Vernėjus — sensualistas, Loko šalininkas. Šis sensualizmas įgalino jį teigti, kad siela susijusi su materialiu pagrindu — smegenimis, nervų sistema. Tačiau šis sensualizmas yra ir vadinamojo psychologizmo logikoje priežastis. Štai Vernėjus aiškiai painioja logiką su psichologija, kai jis nurodo šiuos mąstymo veiksmus (*operationes intellectus*): sąvoka, sprendimas, vaizduotė, išprotavimas, metodas, abejojimas, refleksija, atmintis. Nors loginiais mąstymo veiksmiais jis pripažįsta sąvoką, sprendimą, išprotavimą ir metodą (keista, kodėl metodą jis laiko mąstymo veiksmu), tačiau yra aišku, kad negalima viską apjungti vienu pavadinimu „mąstymo veiksmi“.

Sekdamas Loku, Vernėjus iš sensualizmo pozicijų aiškina, kaip prote susidaro sąvokos, arba „daiktų idėjos“ (*ideae rerum*). Pasisakęs prieš teiginį, kad protas pats iš savęs sukuria sąvokas, autorius, kas yra labai svarbu, kritikuoja Leibnicą ir Volfą už sąvokų išvedimą vien tik iš proto. Jis taip pat pasisako prieš Lukrecijaus „idolus“ ir scholastų „intelektualias formas“. Visas sąvokas reikia išvesti iš jutimų — šį kartinį sensualizmo teiginį Vernėjus siekia pagrįsti vienuolika argumentų: nieko nėra prote, ko anksčiau nėra buvę jutimuose; kai teisingai samprotaujame, tai žinias gauname ne iš savęs, bet iš objektų, kurie yra už mūsų ir kuriuos patiriame jutimo organais; sąvokos tuo turtingesnės, kuo labiau jos remiasi jutimais ir kt. Žinoma, toks sensualizmas neatmeta mąstymo vaidmens, todėl ir nenustabu, kad vienuoliktasis argumentas sako: „Taigi iš viso yra du šaltiniai, iš kurių visos sąvokos išplaukia — jutimai ir mąstymas“.²⁶

Vernėjaus, kaip ir Loko ir Genujiečio, nubrėžtas sąvokų susidarymo kelias yra metafizinis, stebimasis, iš jo iškrinta praktika. O juk žmogus, nurodė Marksas, yra ne stebėtojo padėtyje daiktų atžvilgiu, bet veikia, užvaldo juos savo poreikiams patenkinti.

Loginiu požiūriu Vernėjus sąvokas suskirsto į *adventitiae*, *factitiae*, paprastas, sudėtinės ir t. t., t. y. taip, kaip jas skirstė Loko. Jau Loko darė skirtumą tarp savybės ir santykio, kas labai svarbu šiuolaikinės logikos požiūriu, nes savybės įgauna vienviečių predikatų reikšmę, o santykiai — daugiaviečių. Vernėjus tai suformuluoja aiškiai, apibrėžtai. Jis teigia, kad substancijai būdingi du požymiai — savybės ir santykiai. Savybė yra pačioje substancijoje, jos viduje ar išorėje, tuo tarpu santykis nėra pačioje substancijoje, jis atsiranda, vieną objektą lyginant su kitu. Ir nors Vernėjus neatskiria santykių nuo jų pagrindo — tikrovės objektų, tačiau jo pateiktas santykių kaip nesančių pačioje substancijoje aiškinimas yra metafizinis, išeina, kad santykiai priskiriami objektams kažkaip iš šalies. Vadovaujantis dialektinio materializmo mokymu apie visuotinį sąryšį, reikia pripažinti, kad santykiai lygiai taip pat glūdi pačiuose objektuose, kaip ir savybės, yra būdingi vidinei objektų prigimčiai.

„Sprendimas yra atitikimo arba neatitikimo, kuris atrandamas tarp dviejų sąvokų, supratimas. Ir šis atitikimas yra įskyrimas vienos sąvokos į kitą, sudėtinę; neatitikimas, priešingai, yra neįskyrimas, arba išskyrimas, vienos sąvokos iš kitos, sudėtinės sąvokos“.²⁷ Toks sprendimo esmės supratimas — neteisingas, jame kalbama tik apie loginius sąvokų santy-

²⁶ Ten pat, p. 48.

²⁷ Ten pat, p. 119.

kiaus, o nieko nenurodoma apie tikrovę, apie kurią sprendžiama. Šis sprendimo supratimas paimtas iš Loko, tačiau Lokas jam suteikė materialistinį turinį, pridėdamas, kad sąvokų atitikimas arba neatitikimas priklauso nuo pačių daiktų, ko, deja, Vernėjus nepasako. Kaip tik dėl to neteisingas ir jo pateiktas išprotavimo, tik kaip dviejų sąvokų palyginimo tarp savęs ir su trečiaja, supratimas. Be to, visi išprotavimai tokia supratime suvedami į silogizmą.

Kokių nors vertingesnių mąstymo technikos problemų Vernėjaus knygoje nerandame. Naujųjų laikų logikai ir jų pasekėjai scholastiką paneigė metafiziškai, nepaėmė iš jos to, kas ten buvo racionalaus. Scholastinės logikos pažangios idėjos, artimos matematinei logikai, buvo užmirštos.

Nežiūrint Dekarto kritikos, kai kuriuos jo racionalizmo teiginius Vernėjus su tam tikromis išlygomis priima, nagrinėdamas tiesos problemą, jos pažinimo pakopas, tiesos kriterijų. Pirmąja pakopa tiesos pažinime jis laiko abejojimą, nors tai aiškina toli gražu ne taip drąsiai, kaip tai darė Dekartas. Jis priima Dekarto mokymą apie aiškumą, kaip tiesos kriterijų, kurį pavadina evidencija (*evidentia*), tačiau su sensualistine išlyga — tiesos kriterijus yra ne tik protas, bet ir jutimai; esą, teisingai mano tas filosofas, kuris sprendimo teisingumą įžiūri iš dalies jutimuose, iš dalies prote.²⁸ Tačiau Vernėjus Dekartą apdorojo ir teologijos dvasia. Jis teigia, kad evidencija nepaneigianti dieviškojo autoriteto; tiesa yra tai, ką sako dievas. Bet kuri evidencija, jei ji prieštarauja dieviškajam autoritetui, liaujasi buvusi evidencija. Teologinė sofistika grįstu keliu Vernėjus nueina dar toliau, beįrodinėdamas, kodėl liuteronų, kalvinų, žydų, mahometonų mokymai klaidingi; o klausimą apie dieviškąjį liudijimą jis sprendžia taip, jog jam viduramžių scholastai būtų galėję pavydėti. Žinoma, Vernėjaus teologinė sofistika ne tokia primityvi, kaip kad, pavyzdžiui, Dobševičiaus, be to, jos ir žymiai mažiau.

Nežiūrint neigiamų pusių, kurias daugiausia apsprendė Vernėjaus kaip dvasininko požiūris, jo knyga „Apie logiką“ to meto sąlygomis atliko tam tikrą teigiamą vaidmenį, suduodama rimtą smūgį scholastikai. Juk tai pirmasis logikos veikalas mūsų krašte, kuriame pateikta ne scholastika, bet naujųjų laikų logika, kuriame išreikšta stipri sensualistinė tendencija. Šiuo požiūriu reikšminga pirmoji knygos dalis, palyginti plačiai pateikusi visuotinę logikos mokslo istoriją nuo antikinių laikų iki Leibnico ir Volfo.

Paskutinis Vilniaus akademijos logikos profesorius Jonas Benislavskis 1774 m. išleidžia nedidelę knygelę „Institutiones logicae seu brevis tractatus de cultura ingenii“. Nors scholastikos joje ir nėra, tačiau pats knygelės turinys gana menkavertis, nėra nieko originalesnio ar reikšmingesnio. Atrodo, kad kai kurios knygelės vietos yra glaustas Vernėjaus samprotavimų pakartojimas. J. Benislavskis užbaigia lotyniškąjį logikos spausdintos literatūros laikotarpį mūsų krašte.

Pirmasis spausdintas darbas iš logikos, parašytas ne lotynų kalba, pasirodė 1769 m. Vilniuje. Tai pijarų spaustuvėje išspausdintas kunigo-pijaro Kazimiero Narbuto logikos vadovėlis antrašte „Logika czyli rozważania y rozsądzania rzeczy nauka, według którey każdy ma we wszystkich prawdy dochodzić y strzedz się fałszu“. Kodėl ji parašyta ne lietuvių kalba, visiškai aišku: mokslinės knygos tuo metu buvo rašomos lotynų kalba, retkarčiais lenkiškai. Pats vadovėlis — tai nedidelio formato, 150 puslapių knygelė. Pakartotinių leidimų ji susilaukė 1775, 1782, 1791 metais: F. Bentkovskis nurodo, kad ji buvusi išleista jau 1761 m.²⁹, ką vėliau pakartoja ir kiti autoriai. Tačiau šiuolaikiniai lenkų filosofijos istorijos tyrinėtojai ma-

²⁸ Zr. ten pat, p. 187.

²⁹ Zr. F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej*, t. 2, Warszawa—Wilno, 1814, s. 30.

no, kad nurodytais metais tokio leidimo nebuvo, kaip lygiai jo nebuvo ir 1799 m., ką tvirtina K. Estreicheris.³⁰ O. Narbutas apie K. Narbuto „Logiką“ ir jo visuomeninę veiklą, pažangią tuometinėmis sąlygomis, parašė išsamią monografiją.³¹

K. Narbuto logikos vadovėlis prasideda pratarme, kurioje aukštai iškeliami logikos reikšmė. Logika moko žmogų nuosekliai mąstyti, atskirti tiesą nuo klaidingumo; žmogus turi būti logiškai išsilavinęs. Tačiau teigdamas, kad iki jo lenkų kalba nieko nebuvo parašyta iš logikos, K. Narbutas apsirinka. Jau ir prieš jį Lenkijoje buvo išėję keli darbai iš logikos lenkų kalba, tame tarpe daugiau ar mažiau savarankiški, ir vertimai.

Jau skaitant Narbuto pateiktą filosofijos apibrėžimą, darosi aišku, iš kur jis semsis išminties. Filosofija, rašo jis, „yra žinojimas arba mokslas apie dievą ir visus gamtos daiktus, kuriuos tik aprėpia žmogaus protas. Arba pagal Volfą filosofija yra mokslas apie visa, kas yra ir gali būti“.³² Filosofijos suskirstymas paremtas pačios būties suskirstymu į tris fragmentus: dievas, žmogaus siela ir materialūs daiktai. Visa tai pažodžiui nurašyta iš Volfo. Filosofijos disciplinų skirstyme tapatybė akivaizdi:

Narbutas	Volfas
Logika	Logika
Ontologija	Ontologija
Psichologija	Psichologija
Natūralinė teologija	Natūralinė teologija
Moralės filosofija: etika, politika, ekonomika	Praktinė filosofija: etika, politika, ekonomika
Fizika: bendroji, specialioji, eksperimentinė	Fizika: bendroji, eksperimentinė
Prigimtinė teisė	Prigimtinė teisė

Dėstydamas filosofijos istoriją, K. Narbutas skiria tris laikotarpius: senąjį, vidurinių amžių, naująjį. Senasis laikotarpis apima patriarchų filosofiją, apie kurią esą sunku ką nors pasakyti, toliau žydų, chaldėjų, persų, egiptiečių, kinų. Autoriaus teigimas, kad kinų filosofija buvusi bedieviška, ateistinė, yra klaidingas. Graikų filosofiją jis pradeda dėstyti nuo Homero ir Hesiodo. Sužinome, kad Talesas „pirmasis iš graikų rašė apie sielos nemirtingumą“, kas aiškiai neteisinga; informacija apie Epikūrą tenka stebėtis — teigiama, kad jis pataisęs Zenono Elėjiečio mokymą; nė žodžio neužsimenama apie Heraklitą ir Demokritą. Apie viduramžių filosofiją, kurią Narbutas skirsto į arabiškąją ir mokyklinę (scholastinę), jis pateikia dar menkesnes žinias, iš visų kryptų paminėdamas tik „peripatetikų sektą“. Kiek daugiau sužinome apie naująją filosofiją, kurią jis užbaigia Niutonu, Leibnicu ir Volfu. Narbutas nurodo, kad Petras Ramusas atskleidė Aristotelio klaidas, Bekonas Verulamietis ir Kampanela parodė visuomenės klaidas, Hobsas — „bedievybės išradėjas“, iš jo mokyklos išėjo Spinoza. Nė žodžio apie Loką. Tad pateiktoje filosofijos istorijos apžvalgoje randame nutylėjimų ir iškraipymų, rodančių Narbuto kaip dvasininko tendencijas.

Loginių problemų nagrinėjimą Narbutas pradeda, nustatydamas logikos objektą, kurį apibrėžia taip: „mokslas, kuris moko kaip pasiekti ir pažinti tiesą, arba, kas reiškia tą patį, yra gero mąstymo teorija“.³³ Toliau logiką jis skirsto į prigimtinę ir teorinę logiką. Pirmoji yra patyrimas pro-

³⁰ Zr. K. Estreicher, Bibliografia polska, t. 23, Kraków, 1910, s. 39.

³¹ Zr. Olgierd Narbutt, cit. veik.

³² K. Narbutt, Logika czyli rozważania y rozsądzania rzeczy nauka, Wilno, 1769, s. 1.

³³ Ten pat, p. 22.

tu be aiškaus loginių taisyklių pažinimo. Pŕigimtinė logika savo ruožtu skirstoma į grynai prigimtinę ir logiką kaip mąstymo praktikos rezultatą. Tačiau žmogus neturįs pasitenkinti tik prigimtaine logika, kuri nepajėgi apsaugoti nuo klaidų. Būtina dar teorinė logika, nustatanti tiesos pasiekimo ir klaidų išvengimo sąlygas. Visas šis skirstymas paimtas iš Volfo, o pastarasis tai perėmė, kaip jau buvo pažymėta aukščiau, iš scholastikos.

Narbuto nuomone, teorinės logikos nustatytos taisyklės atitinka proto prigimtį, ir kaip tik tai patvirtina jų teisingumą. Čia aiškiai idealistinė pažiūra: ne tikrovė, praktika, bet protas esąs logikos teiginių teisingumo kriterijus. Mūsų protui, dėsto toliau mintį Narbutas, būdingos tam tikros taisyklės, kuriomis jis vadovaujasi, pavyzdžiui, kiekvienas „greičiau ir tikrai daugiau išmoks ir žinos, nagrinėdamas dalimis ir paskui jas jungdamas, o ne stengdamasis pažinti iš karto visą daiktą“.³⁴ Reikia sutikti su monografijos apie K. Narbuto „Logiką“ autorium, kad čia — Kondiljako pažiūrų atgarsiai.

Sąvokos teorija pradedama sąvokų skirstymu. Pagal tai, kaip sąvokoje mąstomas objektas, skiriamos 7 sąvokų rūšys: aiškios, neaiškios, atskirtos, sujungtos, pilnos, nepilnos, išplėstinės. Jos atitinka Volfo nustatytas *notio clara, obscura, completa* ir t. t. Kadangi sprendimo teisingumas priklauso nuo sąvokų jungimo jame, tai iš čia išryškėja lemiamas sąvokų vaidmuo sprendime. Narbuto nuomone, sujungtos ir nepilnos sąvokos — klaidingų sprendimų priežastis. Pagal kilmę jis sąvokas skirsto į dvi rūšis. Vienų sąvokų šaltinis yra jutimiškai pažįstami daiktai. Čia priklauso spalvų, skonio, kvapų, šilumos ir pan. sąvokos. Kitos yra abstrakčios sąvokos, gaunamos vaizduotės dėka. Tokiame skirstyme matome ir psichologinį pagrindą, nes loginiai veiksmai sąvokoms sudaryti priskiriami psichiniam procesui — vaizduotei.

Įdomiai ir iš principo teisingai aiškinamas sąvokų susiaurinimas ir apibendrinimas. Autoriaus nuomone, norint gauti giminingą sąvoką, reikia atmesti tam tikrus rūšinių sąvokų požymius. Patraukia dėmesį teisingų ir klaidingų sąvokų supratimas. Sąvoka teisinga, „jei daiktas parodomas su požymiais, kurie yra daikte. Klaidinga, jei daiktas parodomas su požymiais, kurių daikte nėra“.³⁵ Prieš tokį supratimą nieko negalima pasakyti, jei jis paimtas pats savaime. Tuo tarpu klausimas daug platesnis — reikia išaiškinti, kaip tokiame formulavime suprantami patys daiktai ir ką reiškia daiktus mąstyti sąvokomis. Štai į šiuos klausimus Narbutas jau negali atsakyti materialistiškai, nes, logikos kalba tariant, aibių, kurios faktiškai yra nulinės, jis nelaiko nulinėmis, pavyzdžiui, dievo ir visos jo palydos.

Sprendimą Narbutas apibrėžia panašiai kaip ir Vernėjus: „Sprendimas (*iudicium*) yra ta sielos savybė, kuri dvi sąvokas jungia vieną su kita arba atskiria“.³⁶ Apskritai, Narbuto pateikta sprendimų teorija, palyginus ją su Dobševičiaus pateiktąja, yra skurdi. Siauras ir mokymas apie išvadų gavimą iš prielaidų: autorius aiškina mokymo apie kategoriškąjį silogizmą fragmentus, be to, dar šiek tiek kalba apie indukciją ir, norėdamas parodyti, kad samprotavimai gali įgauti ne tik silogistinę, bet ir kitokią formą, formuluoja (įprastine kalba) išraiškas:

$$\begin{aligned} & [(p \rightarrow q) \cdot p] \rightarrow q; \\ & (p \rightarrow q) \rightarrow [(q \rightarrow r) \rightarrow (p \rightarrow r)]; \\ & [(p \rightarrow q) \cdot (\bar{p} \rightarrow q)] \rightarrow [(p \vee \bar{p}) \rightarrow q]. \end{aligned}$$

³⁴ Ten pat, p. 25.

³⁵ Ten pat, p. 48—49.

³⁶ Ten pat, p. 58.

Nors jau knygelės pavadinimas žada skaitytojus išmokyti išvengti klaidų, tačiau tai daugiau deklaracija, pats Narbutas kartais įrodinėja klaidingus teiginius. Prieštaraujantiems sprendimams suformuluotoje taisyklėje klaidingai aiškinamas sprendimų neigimas, nes bendro teigiamąjo sprendimo neigimas išreiškiamas daliniu neigiamuoju, o ne bendru neigiamuoju sprendimu, kaip tai teigia Narbutas. Konjunktyvinio sprendimo neigimą jis klaidingai supranta kaip kiekvieno jo nario neigimą, t. y. $p \cdot q \sim (\bar{p} \cdot \bar{q})$, tuo tarpu kai jau scholastai suprato, kad $p \cdot q \sim (\bar{p} \vee \bar{q})$.

Antroji knygos dalis turi tikslą nubrėžti kelias tiesai surasti. Tiesos supratime Narbutas užima kompromisinę poziciją; iš vienos pusės, jis kalba apie minties atitikimą tikrovei, o iš kitos pusės — tik apie minčių tarpusavio atitikimą. Jis nurodo 8 sąlygas, kurių laikantis sprendimai būsią visuomet teisingi: jei objektui priskirsime tai, kas faktiškai jam priklauso; jei nuo objekto atskirsime tai, kas jam nepriklauso; kai apie objektą ką nors teigsime be jokių sąlygų, ir tai iš tikrųjų objektui bus būdinga („tėvynę mylėti privalo kiekvienas pilietis“) ir t. t. Nepriklausomai nuo šių taisyklių suformuluojamas bendras tiesos pasiekimo metodas, kurio bruožai — visuotinumai, teisingumas ir aiškumas. Visuotinumai įgalina šį metodą taikyti visiems atvejams, teisingumas įgalina jį taikyti kaip tiesos atradimo metodą, pagalįau paskutinis bruožas įgalina aiškiai pažinti tiesą. Šis metodologinis pažinimo postulatąs tai ne kas kita, kaip Dekarto mokyimo atgarsiai. Ir čia Narbutas išsireiškia panašiai kaip ir Dobševičius: „Nors aiškumas be tikrumo negali būti, tačiau ko nors tikrumą be aiškumo galima turėti ir neapsirinkant jį turime dalykuose, priklausančiuose tikėjimui: kadangi dievas nieko negali apgauti, tada jau turime visišką ir neabejotiną paslaptinę tiesą“.³⁷ Taigi religijos teiginių įrodymui racionalizmas apdorojamas teologijos dvasia, kas dvasininkų knygoje buvo madinga.

K. Narbuto „Logikoje“ nemaža dėmesio skiriama loginių klaidų, jų priežasčių nustatymui. Vienu klaidų šaltiniu autorius laiko proto ribotumą, valios, ištvermės, mokslinio pasiruošimo stoką. Jis nurodo, kad klaidų priežastis gali būti tokios psichinės būsenos, kaip džiaugsmas, liūdesys, baimė, siaubas ir pan. Kitų klaidų šaltiniu jis laiko socialines sąlygas: namų auklėjimas, mokytojai, knygos, visuomenė yra kai kurių klaidų priežastis. Iš pateiktos loginių klaidų klasifikacijos ir jų aiškinimo išryškėja, kad Narbutas ne tiek kalba apie proto galią, kiek apie jo trūkumus. Jis neteisėtai sumenkina ir pojūčių vaidmenį, siūlo mažai tikėti jutimo organų parodymais, patikrinti juos protu.

Knygoje akcentuojama auklėjimo, mokyimo reikšmė, ugdant loginį mąstymą. Nepatenkintas tuometiniu švietimu, Narbutas rašo, kad daug klaidų kyla dėl mokytojų kaltės, kurie arba patys yra neišsilavinę, patys nežino to, ko moko, arba moko ydingais metodais, arba apskritai jie moko nenaudingų dalykų. To rezultatas — moksleiviai pirmiausia pradeda nepakęsti pačių mokytojų, o paskui ir mokslų. Čia jis kritikuoja scholastinę filosofiją: per daugelį metų ji nepažengė į priekį, bet vis labiau painiojosi savo klaidose, nes mokytojai savo mokinius vertė akiai tikėti jų nuomone, draudė laisvai samprotauti, supančiojo protą. Narbutas priekaištauja tuometiniams pedagogams, kad jie siekia lavinti moksleivių atmintį, o ne protą. Jis nurodo, kad reikia būti protingu, o ne žinoti svetimas kalbas, nes jų žinojimas atneš naudos tik protingam žmogui. Tačiau čia pasireiškia ir dvasininko požiūris: Narbutas nepatenkintas, kad laisvamaniai skaito bedieviškas knygas svetimomis kalbomis ir jose randa argumentų

³⁷ Ten pat, p. 83—84.

prieš religiją. Taigi jis čia pasisako priešingai ką tik skelbtam šūkiui apie samprotavimo laisvę. Narbuto mokymas apie klaidas, kaip ir beveik visa antroji knygos dalis, yra trumpai nurašyta iš A. Genujiečio minėto veikalo.

Narbutas teigia, kad keturi keliai veda į pažinimą: 1) vidinis patyrimas, kuris yra įsitikinimas, kad yra taip, o ne kitaip — čia dekartiškosios intuicijos atgarsiai; 2) išprotavimas, kuris suprantamas siaurai, tik kaip procesas, vykstant iš bendrybės į atskirybę; 3) jutiminis patyrimas, kurio vaidmuo čia vėl sumenkinamas; 4) liudijimas. Čia siūloma akiai netikėti žmogiškiesiems autoritetams ir visuomet paklusti dieviškajam. Toliau pateikiamos sąlygos ir taisyklės, kurios, autoriaus nuomone, turi vesti į tiesos pažinimą, bet jos, deja, yra ne loginio, bet pedagoginio, didaktinio pobūdžio, pavyzdžiui, pažinime eiti nuo lengvesnių dalykų prie sunkesnių ir pan.

Paskutinysis knygos skyrius moko ginti savo ir griauti priešininko tezes. Nurodoma, kad geriausia priemonė priešininko tezėms paneigti — antitezių įrodymas. Visas gana menkavertis mokymas apie įrodymą knygoje suvestas į silogistiką: norint įrodyti, reikia taisyklingai sudaryti silogizmus, norint paneigti — parodyti priešininko paralogizmus. Tačiau čia Narbutas pasako ir vertingų minčių, pavyzdžiui, nurodo, kad savosios tezės įrodymą reikia pradėti, nurodant pagrindus, iš kurių tezė išvedama.

Knygos pabaigoje randame paimtą iš Volfo priedą „Apie filosofijos laisvę“. Filosofijos laisvės klausimą Narbutas nagrinėja tendencingai, būtent, ar filosofijos laisvė prieštarauja religijai? Jo nuomone, šito negali būti: „filosofijos laisvė teisingai religijai negali būti priešinga“.³⁸ Sveiko proto, kuriuo paremta filosofijos laisvė, ir religijos sambūvis — vienas iš pagrindinių Narbuto įrodinėjimų tikslų. Tačiau, nežiūrint problemos įspraudimo į teologinius rėmus, pats klausimo apie filosofijos laisvę kėlimas nuskamba logikos mokslo istorijoje Lietuvoje pirmą kartą, novatoriškai. Šio šūkio įgyvendinimas davė ir visai priešingus vaisius, negu to norėjo pirmieji jo skelbėjai.

Filosofijos laisvės skelbimas tampriai susijęs su griežtu Narbuto nusistatymu scholastikos atžvilgiu. Keliose knygos vietose jis prikiša scholastinei logikai jos trūkumus, o knygą užbaigia radikalia tiems laikams scholastikos kritika. Jis kritikuoja dogmatinį įsitikinimą, kad visa, kas filosofijoje yra nauja, yra bedieviška, pasisako prieš scholastinių autoritetų filosofijos mokymų neklaidingumą: „Šv. tėvų ir bažnyčios daktarų mokymuose reikia skirti dalykus, priklausančius tikėjimui, nuo dalykų, priklausančių filosofijai. Pirmuosiuose jų reikšmė yra didžiausia, nes visi tikėjimo dalykuose ir teisingame moralės moksle savitarpėje sutaria. Tačiau filosofijos dalykuose jų reikšmė ne didesnė, kaip kitų žmonių: juk dievas jų protus savo malone apšvietė, kad išganyto mokslo mokintų, o ne filosofijos. Taigi kurie dalykai šv. tėvų mokymuose yra filosofiniai, tuose jų nuomonės galima atsisakyti, nes jie patys tarp savęs nesutardavo, vieni Platoną, o kiti Aristotelį laikė filosofijoje vadovu“.³⁹

1771 m. Vilniuje Narbutas išleido kitą darbą — „Z filozofii wybrane zdanian“. Tai yra tezės, kurias Vilniaus pijarų kolegijoje (*Collegium Nobilitium*) viešai gynė du jo mokiniai. O. Narbutas savo monografijoje pateikia duomenų, kad tezės buvusios paties K. Narbuto parašytos. 52 puslapiuose išdėstomos 96 tezės iš filosofijos ir kitų mokslų. Logikai skiriama 8 tezės, psichologijai — 4, teodicėjai — 3, praktinei filosofijai (etikai, politikai) — 5, o 72 tezės skiriamos gamtos mokslams — astronomijai, me-

³⁸ Ten pat, p. 143.

³⁹ Ten pat, p. 149—150.

chanikai, optikai, biologijai ir kt. Šio K. Narbuto darbo mums nepavyko surasti, tačiau aišku, kad ko nors reikšmingesnio jame negali būti dėl tematikos platumo.

Kai kurie lenkų filosofijos ir visuomeninės minties istorijos tyrinėtojai pervertina K. Narbuto „Logikos“ reikšmę. Dar 1842 m. apie ją rašyta, kad „ta „Logika“ yra labai gerai parašytas veikalas ir net šiuo metu gali būti naudingai skaitoma“.⁴⁰ H. Struvė ją tiesiog išliaupsina: „...problemų turtingumas, kaip švarus, aiškus, turiningas ir kupinas praktinių pastabų dėstymas yra nepaskutiniai Narbuto „Logikos“ privalumai ir jie įgalina teigti, kad ta „Logika“ yra vienas geriausių, jei ne geriausias, elementarus mūsų mokslo apdorojimas, kokį apskritai turi lenkų literatūra. Suprantama, čia reikia turėti galvoje to meto mūsų mokslo lygį, o ne dabartinį“.⁴¹ Nežiūrint kai kurių trūkumų, gana objektyviai K. Narbuto „Logiką“ įvertina monografijos apie ją autorius O. Narbutas, nurodydamas jos privalumus ir neigiamas puses.

Iš tikrųjų, K. Narbuto „Logika“ — ne savarankiškas kūrinys, bet kompiliacija. Mąstymo technikos vystymo požiūriu ji gana skurdi, perkrauta psichologinio ir pedagoginio-didaktinio pobūdžio dalykais. Tačiau nėra abejonės, kad savo laiku ji atliko teigiamą vaidmenį. Knyga parašyta gera to meto lenkų kalba ir buvo prieinama platesiems visuomenės sluoksniams. Pirmą kartą logika iš mokyklų sienų išėjo į gyvenimą. Pagaliau K. Narbutas — pirmasis mūsų racionalistas logikoje. Jo akcentuojamas sveiko proto vaidmuo, nors ir su teologiniu atspalviu, — tai šviečiamojo laikotarpio filosofijos idėjų atgarsiai mūsų krašte.

Logikos mokslas Edukacinės komisijos veiklos laikotarpiu

1773 m. jėzuitų ordiną panaikinus, mokyklas perėmė Edukacinė komisija, iš pagrindų pertvarkiusi švietimo darbą. Edukacinė komisija griežtai pasisakė prieš scholastinių disciplinų dėstymą. Filosofija, o kartu su ja ir logika, buvo pašalintos iš Lietuvos Vyriausiosios mokyklos. Vidurinio lavinimo mokyklose buvo dėstomas vadinamasis moralės mokslas, t. y. etika. Logika buvo dėstoma šeštoje klasėje. Tačiau mokykla su šešiomis klasėmis iš pradžių buvo tik Vilniuje, vėliau ir Kražiuose.

Nežiūrint Edukacinės komisijos potvarkių, eksjėzuitai ir kiti dvasininkai nenorėjo užleisti pozicijų švietimo srityje. Jie atidarydavo savo mokyklas, kuriose dėstė scholastinę filosofiją, šiek tiek papildytą naujų laikų filosofijos mokymais. Edukacinės komisijos narys G. Piramovičius, vizituodamas 1782 m. Lietuvos mokyklas, nustatė, kad Padubysyje („Padubysyje, už septynių mylių nuo Raseinių, už penkių mylių nuo Kražių, už trylikos mylių nuo Panevėžio“⁴²) vienuoliai-bazilijonai, nepranešę Edukacinei komisijai, atidarė mokyklą, priviliojo apie 300 mokinių, moko visai ne pagal Edukacinės komisijos nurodymus, neturi jos rekomenduojamų vadovėlių. „Parodė man paskiau bazilijonai aktus su klausimais iš tų mokslų, kuriuos dėsto savo mokyklose. Kai kurie dalykai geri, bet daug negyvenimiškumo“.⁴³ Siek tiek reformuota naujaisiais autoriais scholastinė filosofija buvo skleidžiama slaptose mokyklose. Štai vienas iš kursų, dėstytų tokioje mokykloje, baigiamas užrašu: „Scriptum anno 1778 a fratre Antonio Kociel studio privato“.⁴⁴

⁴⁰ A. Moszyński, Kazimierz Narbutt, „Athenaeum“, Wilno, 1842, t. 4, s. 190.

⁴¹ H. Struve, *Historia logiki jako teoryi poznania w Polsce*, Warszawa, 1911, s. 204—205.

⁴² DC—88, p. 64.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Nr. 1016, p. 350.

Edukacinės komisijos Draugija vadovėliams ruošti susirūpino tinkamo logikos vadovėlio išleidimu mokykloms. Kurį laiką Lietuvos mokykloms ji buvo rekomendavusi K. Narbuto „Logiką“, tačiau ji nebuvo aprobuota kaip vadovėlis Žečpospolitos mokykloms. Sunku pasakyti, kodėl ji nebuvo priimta. T. Kotarbinskio nuomone, greičiausiai dėl to, kad ši knyga vienašališkai propagavo Volfo pažiūras, nebuvo savarankiškas darbas.

Buvo paskelbtas tarptautinis konkursas logikos vadovėliui parašyti lotynų, prancūzų arba lenkų kalba. Draugija gavo 6 prospektus, kurių autoriai liko nežinomi. Nė vienas konkursui pristatytas darbas nepatenkino jo rengėjų. Tada Draugijos pirmininkas I. Potockis Edukacinės komisijos vardu 1777.IX.2 laišku kreipėsi į garsų to meto prancūzų filosofą ir pedagogą E. B. Kondiljaką, prašydamas jį parašyti logikos vadovėlį Žečpospolitos mokykloms. Ir štai jau kitais metais gaunamas Kondiljako parašytas prancūzų kalba logikos vadovėlio rankraštis, kurį Draugijos nariai savo posėdžiuose apsvarsto, pareiškia kai kurias pastabas ir priima. Kondiljakas apdovanojamas aukso medaliu. Pirmą kartą šis darbas pasirodė 1780 m. Paryžiuje pavadinimu „La logique ou les premiers développements de l'art de penser“. Jis išėjo paskutiniaisiais autoriaus gyvenimo metais kaip priešpaskutinis jo kūrinys.

Kondiljako „Logiką“ matematikos mokytojas turėjo dėstyti šeštoje klasėje. Vienas vizitatorius, 1788 m. vizituodamas Vilniaus mokyklą, kaip tik taip ir nurodo.⁴⁵ Kražiuose K. Kamienskis 1789 m. perskaito logikos kursą ne pagal Kondiljaką, bet pagal Dobševičiaus „Logikos paskaitas“.⁴⁶

I. Potockis ėmė versti Kondiljako „Logiką“ į lenkų kalbą. 1782 m. gegužės mėn. 1 d. Draugijos posėdyje protokoluoja, kad pirmoji knygos dalis jau išversta ir pradėta versti antrąją.⁴⁷ Pagaliau I. Potockis vertimą užbaigia, tačiau jis neišvydo dienos šviesos, kaip lygiai nebuvo išspausdintas ir Dionyzo Bugajevičiaus 1792/1793 m. atliktas vertimas, tuo tarpu vertimas mokykloms buvo labai reikalingas. Tik 1802 m. Vilniuje išspausdinamas Jono Znoskos, tuo metu adjunkto, vėliau Vilniaus universiteto politinės ekonomijos profesoriaus, atliktas Kondiljako vadovėlio vertimas į lenkų kalbą. 1808 ir 1819 metais vadovėlis išleidžiamas pakartotinai, abu kartus — Vilniuje. Turinio požiūriu visi trys leidimai nesisiskiria. 1952 m. ryšium su Kondiljako „Logikos“ 150-osiomis metinėmis jį buvo išleista Krokuvoje. Mes naudosis 1819 m. leidimu — „Loika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia. Dzieło elementarne dla szkół publicznych przez Stefana Bonnot de Condillac“.

Etjenas Bonno de Kondiljakas (1715—1780), komunisto-utopisto Mably brolis, gyvenęs aplinkoje, kurioje viešpatavo šviečiamosios idėjos, išpranašavusios XVIII a. Prancūzijos revoliuciją. Nors Kondiljakas ir buvo abatas, tačiau jo kūriniai daug prisidėjo prie feodalinės-bažnytinės ideologijos griovimo. Pasireiškęs kaip Leibnico monadologijos kritikas, Kondiljakas iš pradžių prisijungė prie Loko. Tačiau tolesnėje pažiūrų evoliucijoje pastarojo nenuoseklumo atsisakė, ką rodo veikalas „Traktatas apie pojūčius“. Jame atsisakoma refleksijos ir tvirtai laikomasi tezės, kad pažinimo šaltinis — tik pojūčiai.

Reikia pažymėti, kad iš visų prancūzų švietėjų tik vienas Kondiljakas rašė specialiai logikai skirtus kūrinius. Logikos vadovėlis Žečpospolitos mokykloms — tai jo logikinių pažiūrų reziumė. Jau pratarmėje išreiškiamas įsitikinimas, kad logika nėra įgimta. Žmogus, sakoma, pirmą kartą pano-

⁴⁵ DC—91, p. 5—6.

⁴⁶ Nr. 294.

⁴⁷ Komisya Edukacyi Narodowej i jej szkoły w Koronie, zes. 36. Protokóły posiedzeń Towarzystwa do ksiąg elementarnych, 1775—1792, Warszawa, 1908, s. 59.

rėjęs panaudoti savo kūno sugebėjimus, nemastė nei apie definicijas, nei apie aksiomas, nei apie principus. Jis pradėjo veikti, panaudodamas rankas, nes šis sugebėjimas jam buvo įgimtas. Patyrimas žmogui nurodė klaidas ir mokė, kaip jų išvengti. Žinoma, Kondiljakas buvo toli nuo to, kad aiškintų patyrimą kaip materialinę-gamybinę žmonių veiklą, tačiau šios jo pažiūros artimos marksistiniams teiginiams. Iš pradžių patyrimas — pas-kui logika — štai *pirmasis* Kondiljako *credo*.

Tačiau kas yra patyrimas? „Mūsų pojūčiai yra pirmieji sugebėjimai, kuriuos savyje pastebime. Tik jų dėka jutimiškumas ateina iš daiktų į sielą. Jei neturėtume regėjimo pojūčio, nepažintume nei šviesos, nei spalvų; neturėdami klausos, nežinotume garso; žodžiu, jei neturėtume jokių pojūčių, taip pat nepažintume jokio daikto gamtoje“.⁴⁸ Patyrimo, kaip jutiminio pažinimo, supratimas — *antrasis* Kondiljako *credo*.

Toliau klausiamo, ar daiktus pažįstame tik pojūčiais? Visai ne. Visi turime vienodus pojūčius, tuo tarpu dažnai esame skirtingų nuomonių apie tikrovės objektus. Kondiljako nuomone, tai yra dėl to, kad ne visi mokame naudotis jutimo organų parodymais. Logika turinti išmokyti reikiamai sutvarkyti jutimo organų parodymus, tinkamai naudotis jais. Tačiau kuo remiantis turi būti mokoma tinkamai naudotis jutimo organų parodymais? Kondiljakas nurodo, kad pati gamta mus to mokanti, pati gamta natūraliu būdu iš jutiminio patyrimo duomenų sukuriama sąvokas ir kitus mąstymo sugebėjimus — štai *trečiasis* *credo*. Kaip matome, visi trys teiginiai išreiškia materialistinį sensualizmą.

Tačiau Kondiljakas nueina dar toliau, jutiminį patyrimą paversdamas ir tiesos kriterijum. Jo nuomone, patys pojūčiai gali apsaugoti nuo klaidų, kaip kad vaikus nuo to apsaugo skausmas. Pojūčiai gali patikrinti ir sprendimų teisingumą. Tokia pažiūra, kai tiesos kriterijaus ieškoma ne už subjekto, bet jame pačiame, rodo autoriaus ribotumą.

Kelias, vedąs į teisingą tikrovės pažinimą, — tai analizės kelias. Pirmoji knygos dalis ir aiškina „kaip pati gamta mus moko analizės ir kaip šio būdo dėka išaiškėja tiek sąvokų, tiek ir kitų sielos sugebėjimų pradžia ir atsiradimas“.⁴⁹

Kondiljakas pateikia tokią situaciją. Įsivaizduokime puošniausius rūmus. Tarkime, kad į juos atvykstame naktį. Rytojaus dieną, kai saulė pradeda apšviesti horizontą, rūmų langinės čia atsidaro, čia vėl užsidaro. Ir štai tomis akimirkomis, kai langinės atsidaro, išvystame puošnų rūmų kambarį. Tačiau niekas iš mūsų negalėtų tiksliai pasakyti, ką jis matė, nes „kaip daug galima matyti, o nieko nepažinti“.⁵⁰ Pagaliau langinės atsidaro ir jau neužsidaro ligi saulės nusileidimo. Tačiau jei nemokėtume analizuoti, atskirti vienus daiktus nuo kitų, o matytume tik jų visumą, tai ne daugiau juos pažintume, kaip ir pirmąją akimirką, prasivėrus langinėms.

Analizė — svarbiausias veiksnys pažinime. O pažinime turi būti tvarka. „Tai kokia yra toji tvarka? Pati gamta tai nurodo: ogi tokia pati, kokioje ji daiktus mums pateikia“.⁵¹ Kondiljakas aiškina, kas yra tvarka pažinime: reikia įžiūrėti svarbiausius dalykus, reikia lyginti objektus, kad galėtume nustatyti jų santykius. Pagaliau būtina ir sintezė, nes objektą reikia pažinti kaip visumą. Pažymėtina, kad jis nekalba apie sintezę, kaip apie atskirą mąstymo veiksmą ar metodą, bet įskiria ją į analizę. Prioritetas tenka analizei, nes ji yra pirmasis ir svarbiausias pažinimo metodas. Tuo Kondiljakas pasisakė prieš tas filosofijos sistemas, kurios pradeda ne

⁴⁸ *Condillac*, *Loika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia*, Wilno, 1819, s. 5.

⁴⁹ Ten pat, p. 5.

⁵⁰ Ten pat, p. 16.

⁵¹ Ten pat, p. 17.

nuo patyrimo duomenų analizės, bet nuo „definicijų, aksiomų, principų“. Išeinant iš kertinių pažiūrų, paskelbiama, kad analizė mintyje turi atitikti daiktinę analizę.

Kad sąvokos nėra diskursyvinio mąstymo (tokio mąstymo iš viso nėra) rezultatas, kad jose yra ir jutimiškumo — visa tai teisinga. Tačiau Kondiljakas sensualizmo nubrėžtom gairėm nueina taip toli, kad faktiškai nutrina ribą tarp jutimiškumo ir logiškumo, sąvokas sutapatindamas su suvokimu, vaizdiniais, kas išryškėja iš šių eilučių: „Taigi visos žinios, kurias galime turėti apie jutimiškai pažįstamus daiktus, savo šaltiniu yra ir negali būti kas kita, kaip tik pojūtis.“

Pojūtis, paimtas tuo požiūriu, kad mums pateikia jutimiškai pažįstamų daiktų atvaizdus, vadinasi sąvoka (*idėja*; šis terminas, čia paimtas perkeltime reikšmė, tiesiog reiškia *atvaizdą*).

Kiek gauname įvairių pojūčių, tiek pat atpažįstame sąvokų rūšių, nes kiekviena sąvoka yra arba pojūtis, sukeliamas šiuo metu jį veikiančio daikto, arba yra tik pojūčio, kurį jau turėjome, prisiminimas.⁵²

Šis vienašališkas sensualistinis sąvokų esmės supratimas nuveda Kondiljaką į nominalizmą, kai tik jis ima spręsti bendrybės ir atskirybės problemą. Jis akcentuoja, kad gamtoje tėra atskirybės. Kiekvienam atskiram daiktui žmogus nesugalvojo pavadinimo, bet juos sugrupavo ir pavadinimus suteikė įvairioms grupėms. Rūšys ir giminės — tai tik pavadinimai, turintieji grynai didaktinę reikšmę, padedantys greičiau surasti norimą objektą, nustatyti jo vietą kitų objektų tarpe. Bendrybei Kondiljakas nepripažįsta objektyvumo.

Nesugebėjimas išeiti iš sensualizmo rėmų, sprendžiant jutimiškumo ir logiškumo santykio problemą, Kondiljaką nuveda dargi į agnosticizmą. Kadangi visos sąvokos esančios tik pojūčių kombinacijos, tai jose gali būti tik tai, ką gauname pojūčiais, nieko daugiau pažinti esą negalima. Kas yra daikto prigimtis, pagrindas, esmė? Kondiljakas atsako: „Nematome nei to pagrindo, nei tos prigimties, nei tos esmės; dargi veltui stengtumės tai parodyti, tai būtų tas pats, ką norėti aklajam parodyti spalvas. Tai yra žodžiai, kurių sąvokų neturime ir kurie reiškia tik tai, kad kiekvieno kūno savybėse yra kažkas tokio, ko nežinome.“⁵³ Kūno judėjimas, aiškina jis toliau, yra pasekmė, privalanti turėti priežastį, kurią vadiname jėga. Apie jėgą galima kalbėti, spręsti, ar ji didesnė ar mažesnė, ją matuoti. Tačiau niekam nepavyko jėgos suvokti jutimiškai, todėl judėjimo priežasties negalime pažinti. Judėjimas vyksta erdvėje ir laike, kurie jutimiškai nesuvokiami, todėl jų taip pat negalime pažinti. Kondiljakas reziumuoja: „Pojūčiai neleidžia man pažinti, kas yra daiktai savyje; parodo tik kai kuriuos santykius, kurie tarp jų arba tarp manęs ir jų atsiranda.“⁵⁴

Tokie autoriaus samprotavimai rodo, kad sensualistinėje teorijoje slypi subjektyviojo idealizmo pavojus. Teisinga, kad pojūčiais daiktų esmės nepažinsime. Tačiau yra aukštesnė pažinimo pakopa — abstraktus mąstymas, suteikias galimybę atskleisti esmę. Tuo tarpu Kondiljakas nesuprato jutiminio ir loginio pažinimo kokybinio skirtumo.

Pirmoji Kondiljako knygos dalis užbaigiama sielos savybių aiškinimu. Čia logika ištirpdinama psichologijoje, loginiai veiksmai suplakami su psichologinėmis būsenomis, aiškinami psichologiniu pagrindu. Pirmiausia keliamas klausimas: kaip siela gali pažinti pati save? Jei Lokas čia įvedė vidinį pažinimą, tai Kondiljakas, kaip jau minėta, atmetęs dualizmą, kategoriškai teigia, kad siela pati save pažįstanti tik pojūčiais. Jei siela pojū-

⁵² Ten pat, p. 23—24.

⁵³ Ten pat, p. 42.

⁵⁴ Ten pat, p. 46.

čiais pažįstanti išorinį pasaulį, tai tais pačiais pojūčiais ji pažįstanti ir pati save. Tačiau, nurodo Kondiljakas, pirmiausia reikia išanalizuoti sielos savybes, kurių pirmoji — dėmesys; jo pagrindas slypi pojūčiuose. Palyginimas — tai pojūčių palyginimas, nurodąs daiktų panašumus ir skirtingumus. „O pastebėti panašumą arba skirtingumą reiškia spręsti. Todėl sprendimas yra tik pojūtis“.⁵⁵ Refleksija (čia jau ne Loko refleksija) — ištisa sprendimų eilė, išreiškianti ištisą eilę palyginimų. Pažymėtina, kad sielos savybes Kondiljakas išdėsto ne atsitiktine tvarka, bet tam tikra priklausomybe. Jo nuomone, refleksijos dėka galima vaizduotė. Išprotavimas taip pat aiškinamas sensualistiškai: „Taigi išprotavime, lygiai kaip ir sprendime, yra tik pojūčiai“.⁵⁶ Kondiljakas labai teisingai nurodo, kad išprotavimas — procesas, kuriame pažinimas vyksta nuo žinomo prie nežinomo. Toks išprotavimo proceso supratimas išplaukė iš Kondiljako didaktinių pažiūrų, skelbusių, kad pažinime reikia eiti nuo žinomų dalykų prie nežinomų. Nurodytųjų sielos savybių visumą jis pavadina protu.

Toliau Kondiljakas nurodo, kad sielai dar būdinga turėti poreikių, norų, valią ir kt., o jų visų ir proto savybių visuma sudaranti mąstymą. Čia vėl pasitvirtina faktas, kad autorius neskiria psichologijos požiūrio į mąstymą nuo logikos, nors dėl to jo negalima per daug kaltinti. Tuo metu logika buvo aiškinama, remiantis psichologijos principais.

Tad, pasak Kondiljako, mąstymas — tai įvairūs veiksmai su pojūčiais. O kas yra pats pojūtis? Jį autorius palygina su klavesinu. Jutimo organai — klavišai; daiktai, veikiantieji jutimo organus, — pirštai; pojūčio vidinė struktūra — klavesino vidinis mechanizmas. Ir čia Kondiljakas iškelia svarbų klausimą, į kurį dėl to meto mokslo lygio jis negalėjo atsakyti: „Bet kuriuo būdu tam tikrų dalelių prisilietimas gali sukelti klausos, šviesos, spalvos pojūtį?

Gal būt, tai būtų galima išaiškinti, jei būtų žinoma sielos esmė, akies, ausies, smegenų mechanizmas, spindulių, veikiančių tinklainę, ir oro, suduodančio į ausies būgnelį, prigimtis. Tačiau to visko nežinome“.⁵⁷

Jei pirmoji Kondiljako knygos dalis skirta išaiškinti analitiniam metodui, tai antroje dalyje norima parodyti jo pritaikymą ir to pritaikymo rezultatus. Čia Kondiljakas, polemizuodamas su Por-Rojalio logika, aukština analizę ir nepagrįstai žemina sintezę. Analizės metodas — visuotinis, būtinas visuose moksluose. Konkrečiais pavyzdžiais iš matematikos srities jis nori parodyti, kaip analizės metodas padeda spręsti matematikos uždavinius. Analizė būtina ir logikoje, ką autorius nori parodyti apibrėžimų pavyzdžiu. Jo nuomone, formalūs loginiai apibrėžimai tik nurodo objektą, tuo tarpu kai jį visapusiškiau atskleisti gali tik analizė. Tačiau čia Kondiljakas neabejotinai klysta, ir tai konkrečiai rodo, kaip analizės pervertinimas sintezės nenaudai veda į suklydimus. Nors formalus loginis apibrėžimas neapima visų esminių objekto požymių (priešingu atveju jis nebūtų apibrėžimas), neparodo objekto visapusiškai (to iš jo ir negalima reikalauti), tačiau jis yra patogus vartoti ne tik dėl to, kad atskiria kalbamąjį objektą nuo jam gretimų objektų, bet ir todėl, kad tam tikru mastu jis atskleidžia ir objekto esmę, ką Kondiljakas nori paneigti.

Autorius plačiai samprotauja apie analitinio metodo taikymą kalbai, aiškina gestų kalbą analitinio metodo požiūriu, tačiau šie jo samprotavimai būtų tikę ne logikos, o gramatikos vadovėliui.

Nagrindėdamas įvairius aiškumo laipsnius, Kondiljakas nepasitenkina vien tik Dekarto nustatytu aiškumu, kaip neapimančiu visų galimų aišku-

⁵⁵ Ten pat, p. 57.

⁵⁶ Ten pat, p. 59.

⁵⁷ Ten pat, p. 70.

mo atvejų, ir įveda dar fakto aiškumą (*évidence de fait*) ir jutiminį aiškumą (*évidence de sentiment*). Kondiljakas supranta, kad kelias tiesai pasiekti yra nelengvas ir vingiuotas, ir kaip vieną iš priemonių aiškiai tiesai pasiekti jis iškelia analogijas.

Knyga užbaigiama patarimais jaunuomenei, paforėjusiai mokytis logikos iš autoriaus knygos. Vertėjas J. Znoska paaiškina Kondiljako teiginis, pateikdamas ištraukas iš kitų jo veikalų.

Visumoje Kondiljakas nebuvo nuoseklus materialistas, bet buvo deistas. Todėl ir suprantama, kad „Logikoje“ jis atidavė duoklę teologiniams samprotavimams apie dievą kaip pirmąją priežastį, kaip galimą pažinti pojūčiais iš jo padarinių. Nežiūrint deizmo, „Logikoje“ išreikšta stipri materialistinė tendencija, ir tai yra Kondiljako nuopelnas. Iš kitos pusės, metafizinis materialistinės tendencijos pobūdis ir palinkimas į agnosticizmą rodo autoriaus ribotumą.

Kondiljako „Logika“ griežtai skyrėsi nuo visų iki tol pasirodžiusių logikai skirtų veikalų mūsų krašte ir kitur. Dvi problemos yra šio veikalo dėmesio centre — sensualizmas ir analitinis metodas. Pirmasis jau nebuvo naujiena — prisiminkime Loką ir mūsų krašte A. Vernėjaus „Logiką“. (Beje, Kondiljako sensualistinė teorija tapo vienu iš XVIII a. prancūzų materialistų filosofijos šaltinių.) Kondiljako veikalo originalumą sudaro samprotavimų apie analitinį metodą įvedimas į loginę problematiką tokiu plačiu mastu, kaip tai darė jų autorius. XVIII a. mokslas rinko faktus, tyrė, eksperimentavo, analizavo palyginti mažai teiširtą tikrovę. Todėl Kondiljako, kaip XVIII a. buržuazinio švietėjo, kvietimas analizuoti tikrovę nuskambėjo radikalai.

Ar Kondiljako „Logika“ buvo logikos vadovėlis? Matyti, ne, nors ji ir buvo dėstoma Lietuvos mokyklose.⁵⁸ Joje atmetamos kone visos tradicinės logikos problemos. Todėl ji tegalėjo turėti šviečiamąją, bendro lavinimo reikšmę, kaip lektūra prie logikos kurso. Ištiesai paimta, ji atliko svarbų vaidmenį, skleidžiant šviečiamąjo laikotarpio logines teorijas Lietuvoje.

Siuo požiūriu Kondiljakas — ne išimtis. Kalbamuoji laikotarpiu Lietuvoje plito ir kitų švietėjų pažiūros. Kokių nors šios srities veikalų nepavyko surasti, tačiau ši faktą įrodo knygos, nukreiptos prieš filosofinių šviečiamąjo laikotarpio idėjų plitimą mūsų krašte. 1786 m. Vilniuje pasirodė knyga, pavadinta „Filosofas be religijos“ („Filozof bez religij“), girianti scholastinę filosofiją, kaip nedrumsčiančią visuomenės ramybės, ir nukreipta prieš Beilio, Jumo, Voltero, Ruso, Helvecijaus, o taip pat dar ir prieš senovės materialistų — Leukipo ir Epikūro pažiūras. Knygos autorius reiškia baimę, kad šviečiamąjo laikotarpio filosofinės pažiūros plačiai paplito — „nuo ponų iki liokajų“. Pratarmėje rašoma: „Jų knygos ypač prancūzų kalba pasklido po visą pasaulį. Neatsargi jaunuomenė entuziastingai skaito ir vienu ypu išgeria tą gėrimą, kuris yra nuodai“. 1787 m. Gardine išėina knygelė, pavadinta „Naujoji filosofija“ („Filozofia nowa“), kurioje norima įteigti bajorijai, kad apsisaugoti nuo materializmo ir ateizmo reikėtų... nemokant vaikus prancūzų kalbos. Tačiau čia pat pripažįstama, kad jaunuomenė tokias knygas skaito išverstas į lenkų kalbą. Autorius rašo, kad jo parapijoje yra jaunimo, kuris blogai atsiliepia apie religiją. Jis užsipuola Voltero, Ruso, Helvecijaus pažiūras, siūlo skaityti ne naujuosius autorius, bet šv. Augustiną. Vilniuje pasirodo iš kitų kalbų išverstos knygos, puolančios šviečiamąjo laikotarpio materializmą ir ateizmą.

Visa tai rodo, kad Kondiljako šviečiamosios pažiūros logikoje plito mūsų krašte daugiau ar mažiau ryškiaje bendrafilosofinių šviečiamąjo laikotarpio idėjų fone.

⁵⁸ Nr. Nr. 942, 1512.

1793 m. logikos dėstymas įvedamas į Lietuvos Vyriausiąją mokyklą. Ją dėstė studentams-teisininkams teisės profesorius Simonas Malevskis. Apie tai, ką jis dėstė, sužinome iš jo pateiktos logikos kurso 1797/98 mokslo metų programos.⁵⁹ Iš jos matyti, kad kartu su tradicinėmis problemomis Malevskis daugiau dėstė naujųjų laikų logikos problemas. Šis jo kursas buvo suderintas su teologija ir jis turėjo „apsaugoti nuo klaidingų sistemų“. Sunku pasakyti, ką Malevskis laikė „klaidingomis sistemomis“.

* * *

Peržvelgę scholastinės logikos žlugimo laikotarpį Lietuvoje, matome, kaip pažangios tuo metu pažiūros logikoje skynėsi kelią kovoje su scholastika. Tai, kas nauja, ir jei tai pažangu,— nenugalima. Šito mus moko dialektinis materializmas. Lietuvoje paskleistos naujųjų laikų logikos idėjos buvo neatskiriamai susijusios su visuomeninėmis to laikotarpio pažiūromis. Kaip ir pastarosios, jos atspindėjo kovą tarp naujo ir seno antrojoje XVIII a. pusėje pagyvėjusiame Lietuvos visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime.

Vilniaus Valstybinis
pedagoginis institutas
Filosofijos katedra

Įteikta
1961 m. gruodžio mėn.

РАСПАД СХОЛАСТИЧЕСКОМ ЛОГИКИ В ЛИТВЕ

Р. ПЛЕЧКАЙТИС

Резюме

Распад схоластической логики в Литве происходил во второй половине XVIII в. Он был вызван социально-экономическими условиями того времени.

Компромиссное направление сочетало логику нового времени и схоластику, а также взгляды различных представителей логики нового времени, в силу чего их взгляды страдали эклектизмом. Антисхоластическое направление отвергло схоластику, однако отвергло метафизически, не взяв тех идей схоластической логики, которые близки математической логике. Из всех представителей логики нового времени наибольшее распространение получили логические взгляды Х. Вольфа. Распространялись также взгляды Декарта и Локка. Логическая литература на латинском языке заканчивается. Положительную роль сыграло произведение по логике К. Нарбутаса, хотя оно и не было самостоятельным.

Эдукационная комиссия повела решительную борьбу со схоластикой, изгнав ее из учебных заведений. По ее просьбе знаменитый французский философ Э. Б. Кондильяк написал учебник по логике для школ Речи Посполитой, который был переведен на польский язык и трижды издавался в Вильнюсе. В «Логике» Кондильяка выражены материалистическая и сенсуалистическая тенденции, она имеет оригинальную проблематику. Это произведение занимает видное место в истории развития науки логики в Литве.

⁵⁹ Zr. Prospectus lectionum in Alma Academia et Universitate Vilenensi, 1797/98.